

Interview

IN GESPREK MET

rechtsfilosoof Bastiaan Rijkema
over democratie

Thema

EUROPA

De staat van
een continent

Ja/nee

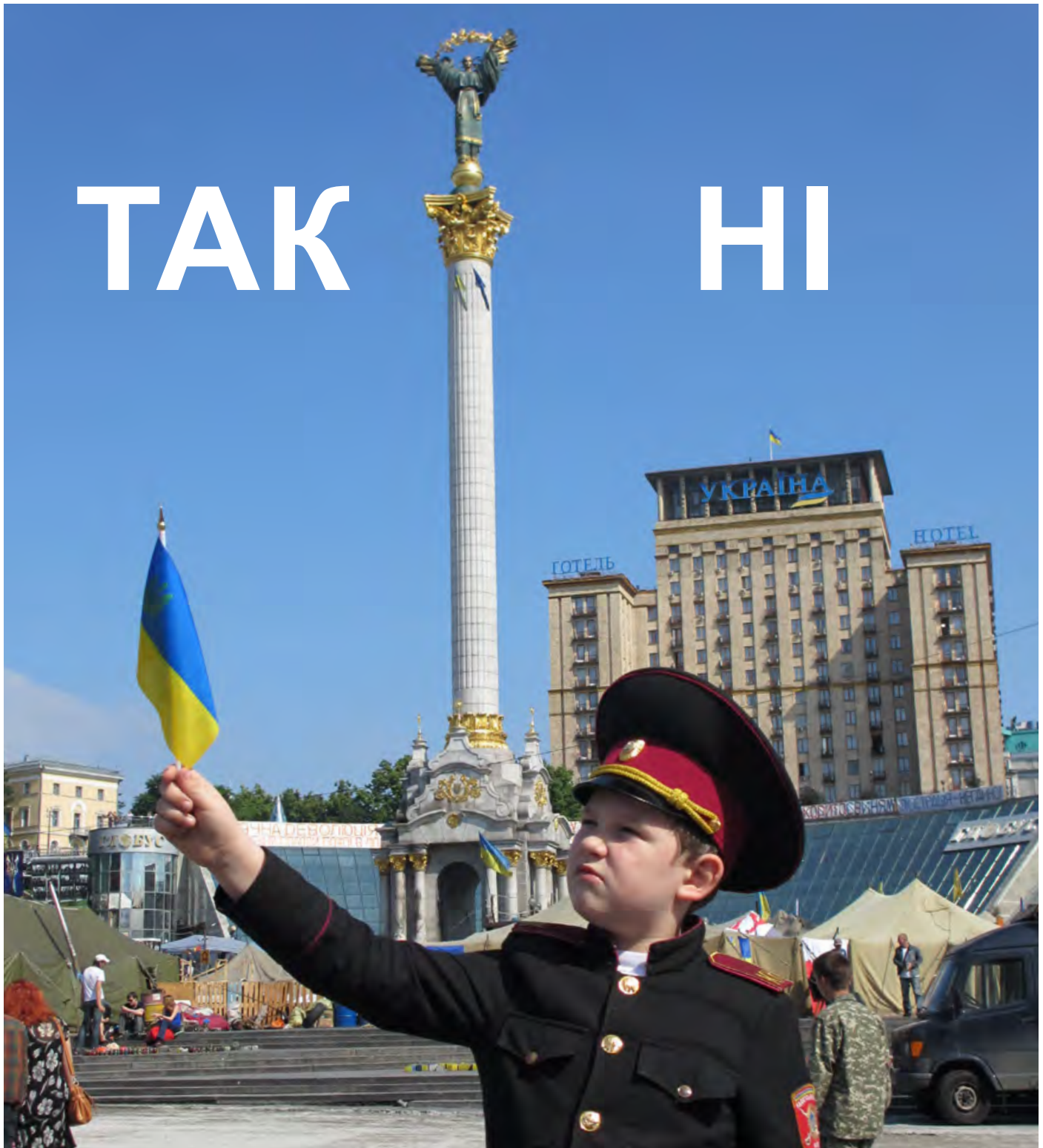
REFERENDUM

Waarom voor- of
tegenstemmen?

Lesmateriaal

SOCIALE ROLLEN IN MEDIA

Een pleidooi voor meer
media-educatie

Ministerie van Buitenlandse Zaken

EU Back to School

ssen | In gesprek met jongeren | EU Back to School | Europa | Interactieve gastlessen | In gesprek met jongeren | EU Back to School | Europa | Interactieve gastlessen | In gesprek met j

In gesprek met jongeren

In de eerste helft van 2016 is Nederland voorzitter van de Raad van de Europese Unie. De Europese Unie zal extra in de spotlights komen te staan. Maar wat houdt het voorzitterschap eigenlijk in? En wat betekent de Europese Unie voor jongeren? Over deze vragen gaan ambtenaren van verschillende ministeries graag in gesprek met jongeren, in de vorm van interactieve gastlessen.

Wilt u een of meerdere interactieve gastlessen aanvragen of meer informatie? Mail dan naar EUbacktoSchool@minbuza.nl

BRIL

Oekraïne is een volledig corrupt land', be-
weren tegenstanders van het associatie-
akkoord. 'Oekraïne ontwikkelt zich als
democratische rechtsstaat', claimen voor-
standers. Voor beide argumenten valt
wat te zeggen. Hoewel menig Oekraïner

pal achter het akkoord staat, komen de
meest kritische geluiden van EU-gezinde
Oekraïners. Door de Russische propa-
ganda zeker, hoor ik u denken. Nee, van
de Russische politiek moeten ze weinig
hebben. U vraagt zich mogelijk af waar ik
dit gelezen heb. Nergens, althans, niet in
de Nederlandse media, al sluit ik niet uit
dat ik hier en daar een artikel of reportage
heb gemist. Tweemaal was ik na de
Majdan-revolutie in Kiev en sprak ik met
prominente volksvertegenwoordigers, lo-
kale journalisten en (voormalige) leden
van de Oekraïense inlichtingendienst. Het
beeld dat zij schetsen is zowel somber als
optimistisch. Zo kreeg ik te horen dat de
corruptie niet is afgenomen. Integendeel,
er moet nu meer smeergeld aan een
democratisch gekozen kandidaat worden

betaald. Hij loopt immers meer risico,
dan zijn openlijk corrupte voorganger
die weinig te vrezen had. Niettemin is
een democratisch gekozen politicus
nog altijd beter dan een door de partij
afgevaardigde ouderwetse zakkenvuller.
Ook de pijn over het uitblijven van
grote processen tegen de daders van
het bloedbad op het Majdan-plein zit
diep. Anderzijds streed een deel van de
schuldigen later tegen de Russen. Zijn
de daders helden geworden? De meeste
Oekraïners denken dat het nog weleens
goed zal komen met het moederland.
Ooit. Wie in Oekraïne burgers spreekt
realiseert zich hoe Nederlands het debat
over Oekraïne is. Zet de oranje bril eens af
en neem een geelblauw montuur. Dat is
een mooie oefening voor in de klas!

IVO PERTIJS
hoofdredacteur

i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl

INHOUD

3 REDACTIONEEL	10 MINISTER KOENDERS OVER REFERENDUM	16 EUROPESE GESCHIEDENIS	25 WERKVLOER
4 RECHTSFILOSOOF RIJKEMA: DEMOCRATISCHE ALERTHEID	12 TWEELUIK REFERENDUM	18 DENEMARKEN	26 WORKSHOP MÉDIA-EDUCATIE
7 MOTIE	14 BRUSSEL OVER REFERENDUM	20 EUROPESE WAARDEN	28 RECENSIES
8 ASSOCIATIEVERDAG OEKRAÏNE	15 VOX	22 MAATSCHAPPIJ & WETENSCHAP	30 NVLM
		24 PRAKTISCHE OPDRACHT	31 AANGENAAM

04

08

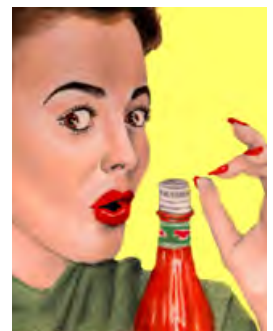
18

20

26

Bastiaan Rijpkema (foto: Erik Veld)

INTERVIEW MET RECHTSFILOSOOF BASTIAAN RIJPKEMA

'DEMOCRATISCHE ALERTHEID IS GERECHTVAARDIGD'

Rechtsfilosoof en jurist Bastiaan Rijpkema promoveerde onlangs op zijn proefschrift *Weerbare democratie: de grenzen van democratische tolerantie*. De recente ontwikkelingen in Polen en Hongarije tonen aan dat democratie ook binnen de grenzen van de Europese Unie geen vanzelfsprekendheid is.

Maar over welke democratie hebben we het eigenlijk?

IVO PERTIJS

Het verschil tussen de materiële en formele democratie is essentieel. Het zijn de twee hoofdstromen. De formele democratieopvatting zegt dat democratie louter een besluitvormingsprocedure is. We beslissen op basis van een meerderheid of soms een tweederde-meerderheid en moeten al deze besluiten accepteren. Dit is het systeem van waardenneutraliteit waarbij de ideeën zelf niet worden beoordeeld. Er wordt alleen gekeken naar wie er aan het einde van de procedure als winnaar uit de bus komt. Dat idee is daarmee als beste idee geselecteerd. Je vertrouwt volledig op de procedure', vertelt Bastiaan Rijpkema. Na de Tweede Wereldoorlog is als een reactie hierop een andere democratieopvatting dominant geworden. Rijpkema: 'De gedachte was dat ons experiment met de ongeremde volkswil mis is gelopen, zoals in Weimar, en dat hieruit lessen moesten worden getrokken. De materiële democratieopvatting zegt: "de volkswil is prima, maar op een aantal punten is de volkswil handelingsonbekwaam en kunnen we haar niet altijd vertrouwen". Er zijn fundamentele zaken waar de volkswil eigenlijk niets over mag bepalen. Een materiële kern, ofwel een kern van fundamentele waarden, wordt uitgezonderd van het democratische proces. Je kunt daarbij denken aan gelijkheid, godsdienstvrijheid, de vrijheid van meningsuiting, het democratische proces zelf, et cetera. Dat is de les die uit het failliet van de formele democratieopvatting wordt getrokken.'

Aan beide opvattingen kleven nadelen. Wat zijn de voornaamste bezwaren?

'Een te formele democratie is in staat zichzelf af te schaffen, zo lang de procedure maar wordt gevolgd. Nadeel van de materiële democratieopvatting is dat je het democratische debat te ver beperkt, omdat je te veel zaken uitzondert van de

mocratische besluitvorming. De verbodsgrond wordt te groot. Daarnaast is er nog het risico van misbruik. Dat zie je vooral in landen die net een democratie krijgen en die de mogelijkheid hebben om op te treden tegen partijen die antidemocratisch zijn. In Afrika worden partijverboden nogal eens ingezet om tribale rekeningen te vereffenen. In Turkije werden regelmatig, vooral Koerdische partijen veel te snel verboden. De communistische partij werd er puur en alleen op basis van de oprichtingsakte verboden, activiteiten hadden ze nog niet kunnen ontplooiën. De materiële democratieopvatting, met te veel *onaantastbare waarden*, heeft de neiging om te breed te zijn.'

Daarom pleit u voor een middenweg.

'Dat klopt, ik noem het: democratie als zelfcorrectie. Het mechanisme dat je altijd besluiten kunt terugdraaien is essentieel voor de democratie. Democratie is op je schreden terug kunnen keren. Om die mogelijkheid te waarborgen zijn drie beginselen noodzakelijk: evaluatie, ofwel vrije verkiezingen, politieke concurrentie en de vrijheid van meningsuiting. De verbodsgrond blijft zo relatief beperkt. Als je die cruciale basisstructuur beschermt, blijf je weg van de risico's van de materiële democratieopvatting, zonder een tandeloze, relativistische formele democratieopvatting te krijgen.

Daar koppel ik vervolgens een opportuniteitsprincipe aan: zodra de drie beginselen worden aangetast - bijvoorbeeld als een partij de vrijheid van meningsuiting aan banden dreigt te leggen - dan ontstaat het recht voor de democratie om op te treden, maar het hoeft niet. Je hebt dus weliswaar het recht om in te grijpen, maar geprobeerd moet worden het zoveel mogelijk democratisch op te lossen. Ingrijpen gebeurt dus idealiter zo laat mogelijk, zodat de democratie zo min mogelijk wordt beperkt. Je moet niet zo vroeg zijn als het Turkse constitutionele hof bij de Communistische Partij. Dat is de ondergrens. Er zijn ook voorbeelden waarbij er

te laat werd ingegrepen, zoals in Algerije in 1991. Er werd toegestaan dat een radicaal-islamitische partij, de FIS, meedeed aan de verkiezingen. In de eerste verkiezingsronde haalde deze partij 189 van de 231 zetels. Dat deden ze met een programma waarin aangekondigd stond dat ze bij een overwinning Algerije in een islamitische staat zouden veranderen. De regering besloot de tweede verkiezingsronde te annuleren. Vervolgens werd Algerije in een tien jaar durende burgeroorlog gestort. Ergens daartussen moet je een opportuun moment kiezen.'

Bij de recente regionale verkiezingen in Frankrijk wisten andere partijen door coalities te vormen een overwinning van het Front National in de tweede ronde te voorkomen...

'Vervelende partijen, om ze zo maar even eufemistisch te noemen, die voorstellen doen die aan essentiële grondrechten raken, zoals delen van het gelijkheidsbeginsel, vormen een andere categorie dan antidemocratische partijen; althans, binnen de theorie van democratie als zelfcorrectie. Dat onderscheid is belangrijk. Zo lang een partij als Front National voorstellen doet die niet aan de drie beginselen van evaluatie, politieke concurrentie en vrijheid van meningsuiting raken, komt een dergelijke partij niet in aanmerking voor een verbod. Het vormen van een front tegen het Front National kan een manier zijn om met een dergelijke partij om te gaan - maar dan wel een front van argumenten: je moet het debat aangaan, niet louter uitsluiten.

Bij de PVV moet je je steeds meer de vraag stellen met welk fenomeen we nu eigenlijk te maken hebben. De partij roept op tot vreedzaam verzet, is intern niet democratisch en heeft het over een *nep-parlement*. Recentelijk was er bovendien de suggestie van een *revolte* indien men Geert Wilders bij coalitiebesprekingen zou negeren wanneer de PVV de grootste partij zou worden. Ook komt de PVV met voorstellen die in de buurt van de

'Het vormen van een front tegen het Front National kan een manier zijn om met een dergelijke partij om te gaan - maar dan wel een front van argumenten'.
Front National-kopstuk Marine Le Pen (foto: Claude Truong-Ngoc)

democratische basisstructuur komen. Dan denk ik aan het voorstel om de Koran te verbieden en het voorstel om moslims op basis van hun geloofsovertuiging uit het leger te weren. De lichtvoetigheid waarmee dat laatste voorstel wordt gedaan, is zorgwekkend. Als je voorstelt om mensen vanwege hun geloofsovertuiging in hun politieke rechten te beperken, zit je in één keer in het hart van democratie als zelfcorrectie. In dat geval plaats je mensen in een positie waarin ze hun eigen lot niet meer kunnen beïnvloeden en zijn ze voor het terugdraaien ervan volledig afhankelijk van anderen. Het gebeurt nu nog niet, maar democratische alertheid is gerechtvaardigd.'

In Polen en Hongarije worden maatregelen genomen die de eigen democratieën niet ten goede komen. Hierop is veel kritiek vanuit andere EU-lidstaten. Wat zegt dit over de democratie binnen Europa?

'Volgens mij is de weerbare democratie in EU-verband een nog onderbelicht aspect van de verdediging van democratie. Het zal in de toekomst alleen maar aan belang winnen. Simpelweg omdat we in een voortschrijdend proces van Europese integratie zitten waardoor de weerbare democratie steeds meer een Europese

discussie wordt. Op dit moment is het nog onbepaald welke kant de discussie op gaat. We stuiten op een interessant fenomeen. Aan de ene kant ontstaat er binnen de Europese Unie steeds meer de neiging om op EU-niveau toezicht op nationale democratieën te gaan houden. We hebben duidelijke criteria voor staten die willen toetreden, maar moeten we de reeds bestaande EU-lidstaten niet ook in de gaten houden? De Duitse politiek filosoof Jan-Werner Müller stelt dat dit volstrekt logisch is. Binnen de Europese Raad heeft elke lidstaat één stem. Dat zou betekenen dat eventuele ondemocratische leden van de raad meebepalen over het lot van burgers in democratische staten. De Europese Unie heeft dus belang bij het in de gaten houden van verschillende lidstaten. Toen de partij van Jörg Haider in 2000 in de Oostenrijkse regering kwam, was er nog geen mechanisme om tegen een ondemocratische regering op te treden. Er kon alleen met bilaterale sancties worden gewerkt. Het was een amateuristisch schouwspel, omdat er geen eenduidige Europese lijn was. Daar kwam Artikel 7 van het EU-verdrag uit voort, ook wel de *nucleaire optie* genoemd. Als er met een bepaalde meerderheid wordt besloten dat een

democratie binnen een lidstaat ernstig onder druk staat, kunnen er stevige sancties worden ingesteld. Dit kun je het *opschalen van de weerbare democratie* noemen. De democratie wordt dus niet langer alleen op nationaal niveau beschermd. Aan de andere kant wordt dit door een enkele lidstaat juist tegen de Europese Unie gebruikt. Het gezaghebbende Duitse *Bundesverfassungsgericht* heeft een reeks uitspraken gedaan die je als schot voor de boeg kunt zien. Dit constitutioneel hof stelt dat zij op basis van de eeuwigheidsclausule de plicht heeft de democratie in Duitsland te beschermen. Betekent dat de Duitse democratie binnen een steeds verder integrerende Europese Unie of is die Europese integratie juist een bedreiging voor de Duitse democratie? Ze lijken te neigen naar de tweede interpretatie. Dat is door de eurocrisis op scherp komen te staan. Het plan ontstond dat de Europese Centrale Bank (ECB) obligaties kon opkopen, hetgeen direct aan de begrotingen van de verschillende lidstaten raakt en daarmee aan hun democratieën. Het *Bundesverfassungsgericht* betwistte dat de ECB over deze bevoegdheid zou beschikken. Dat lijkt saai juridische kost, maar daar wordt tussen twee van de meest invloed-

rijke juridische instanties binnen de Europese Unie op papier over de snelheid van de Europese integratie besloten.'

Binnenkort is er een referendum over het associatieverdrag met Oekraïne. Sommigen noemen het een referendum over Europa.

'Je moet natuurlijk onderscheid maken tussen de voor- en tegenstanders van het referendum en de voor- en tegenstanders van het associatieverdrag met Oekraïne. Politiek-filosofisch is die eerste kwestie het meest interessant. Tegenstanders van het referendum zitten op de lijn dat een referendum onnodig is, wanneer je iets, via vertegenwoordigers, al hebt goedgekeurd. De voorstanders menen dat het helemaal niet duidelijk is besloten. Daar valt wel wat voor te zeggen. Verdragen kunnen vergaande gevolgen hebben. Een groot deel van die verdragen gaan zonder al te veel moeite door het parlement. Vaak zonder een echt debat en soms zelfs zonder expliciete goedkeuring. Er bestaat een procedure die we de *stilzwijgende goedkeuring* noemen. VVD-Tweede Kamerlid Joost Taverne is nu bezig met een wetsvoorstel rond deze procedure. Een ander argument is dat het verstandig is om een referendum te hebben over de voortschrijdende Europese integratie. Nu is de steen des aanstoots het associatieverdrag, maar voor voorstanders is het meestal een veel groter verhaal. Ook daar valt wat voor te zeggen. Het afwijzen van de Europese Grondwet in 2005 was een kantelmoment. Tot die tijd bestond er wat Peter Mair een *permissieve consensus* noemt. Burgers vonden het goed dat zaken rond economie en handel Europees werden geregeld. Ze hadden er voordeel bij en vonden dat ze zich daar niet druk over hoefden te maken. Nu staan de ontwikkelingen binnen de Europese Unie al een tijd in de spotlights. Oftewel, een gedepoliteerde ruimte moet nu, in het volle licht, opeens politiek gaan worden. We kiezen quasidirect de voorzitter van de Europese Commissie en het Europees Parlement krijgt meer bevoegdheden. Deze ontwikkelingen zijn te prijzen. Voor velen gaat die democratisering echter nog niet snel genoeg. Het is de vraag of de Europese Unie in staat zal zijn in voldoende tempo te democratiseren.' ♦

Van het proefschrift Weerbare democratie: de grenzen van democratische tolerantie van Bastiaan Rijkema verscheen een handelseditie bij uitgeverij Nieuw Amsterdam.

RONALD VAN RAAK (SP)

MOTIE

foto: SP

POLITICI VERDIENEN TE VEEL

Tweede Kamerleden werken heel hard - bijna elke dag van de week, soms tot diep in de nacht. Daarvoor krijgen Kamerleden een hoog inkomen - zij behoren tot de mensen met de hoogste inkomens in ons land.

De Tweede Kamer neemt belangrijke besluiten, die grote gevolgen hebben voor iedereen, zeker voor mensen met een laag inkomen: het verlagen van uitkeringen of het afschaffen van de studiefinanciering, meer zorgkosten, of lagere pensioenen.

Tegelijk blijkt het heel moeilijk om maatregelen te nemen die slecht zijn voor mensen met een hoog inkomen, zoals het aanpakken van belastingontwijking, of het beperken van de belastingvoordelen voor dure huizen (hypotheekrenteaftrek). De verschillen tussen rijk en arm worden steeds groter. Dat heeft te maken met de economie, waarin bestuurders van bedrijven elkaar steeds meer geld geven en steeds vaker op de lonen van hun werknemers bezuinigen.

De groeiende tweedeling komt echter ook door de politiek, door maatregelen die vaak gunstig zijn voor mensen met een hoog inkomen, maar nadelig voor mensen met een gemiddeld of met een laag inkomen, en zo de tweedeling nog verder vergroten.

Tweede Kamerleden zijn volksvertegenwoordigers. Ik stel voor om Tweede Kamerleden een gemiddeld inkomen te geven: het gemiddelde inkomen van alle Nederlanders. Dan zal het beleid dat zij maken niet alleen anderen, maak altijd ook henzelf treffen.

Bovendien voorkomt dit gemiddelde inkomen dat mensen de politiek in gaan om veel geld te verdienen. Daarmee krijgen we meer mensen die de politiek ingaan voor hun idealen - en niet zozeer voor het geld.

Maar als we minder betalen, willen goede mensen dan nog wel Kamerlid worden? De SP laat zien dat dat wel het geval is. Onze Kamerleden dragen meer dan de helft van hun vergoedingen af en houden zelf iets meer dan een gemiddeld inkomen over - en zijn wij nou zulke slechte Kamerleden?

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende dat de Tweede Kamer belangrijke besluiten neemt die grote gevolgen hebben voor iedereen;

van mening dat Kamerleden zich moeten kunnen inleven in de gevolgen van hun beleid voor mensen met een gewoon inkomen;

spreekt uit dat Tweede Kamerleden een gemiddeld inkomen zouden moeten krijgen;

en gaat over tot de orde van de dag. ♦

HEEFT DE EU BAAT BIJ UITBREIDING?

In de klas biedt het komend Oekraïne-referendum een boeiend onderwerp. Waarom zou de Tweede Kamer de uitkomst moeten bekrachtigen? Kan Nederland de rest van Europa de wet voorschrijven?

WOLTER BLANKERT

Bijzonder is de associatie-overeenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne niet, stellen voorstanders. De Europese Unie grossiert erin, onder meer met heel wat Arabische landen en Zuid-Afrika, maar deze verdragen verschillen sterk van elkaar. Doorgaans zijn ze economisch van aard, met een beginselverklaring over rechtsstaat en mensenrechten voor de sier. De overeenkomst met Oekraïne¹ daarentegen begint met een serie artikelen over politieke samenwerking, terwijl die binnen de Europese Unie zelf afhankelijk is van eenstemmigheid. Verder spreekt de verdragstekst over onschendbare grenzen, de Europese identiteit van Oekraïne en over de met de Europese Unie gedeelde waarden en geschiedenis. Dat laatste moet dan zijn als deel van de Sovjet-Unie of van het tsaristische Rusland, slechts een klein

deel viel daar voor 1945 buiten.

Deze retoriek is ontleend aan de associatieverdragen met de voormalige satellietstaten begin jaren negentig. De tekst van het associatieverdrag met Turkije uit 1963 is een wonder van soberheid en gericht op economische samenwerking. Anders dan bij de verdragen met Turkije en de Midden-Europese landen wordt lidmaatschap van de Europese Unie niet expliciet genoemd, maar impliciet kan daar geen twijfel over bestaan met 'streven naar volledige economische integratie en politieke samenwerking'. Het is daarom geen wonder dat de huidige regering van Oekraïne het zo interpreteert en vanuit de Europese Unie wordt dat zelden weersproken. De unie spreekt zo met twee tongen: als het uitkomt over een *gewoon associatieverdrag*, bij andere gelegenheden als het *voorportaal voor lidmaatschap*. Overigens biedt het verdrag ruimte om dat alsnog te weerspreken en

de nadruk op het hulp- en bijstandsdeel te leggen. Bij EU-burgers zal dat meer aanspreken dan het vooruitzicht op toekomstige toetreding, met mogelijk een extra instroom van immigranten. In Oekraïne zal men inmiddels minder voor een beperkte interpretatie voelen.

ERESCHULD

De vraag is of verdere uitbreiding gunstig voor de Europese Unie zal uitpakken. In 1981 leek de unie (toen Europese Gemeenschap, EG) met de toetreding van Griekenland en met het IJzeren Gordijn als scherpe grens vrijwel afgerond. Men ging zich concentreren op verdieping van de samenwerking, uitmondend in het Verdrag van Maastricht (1991), waarbij de Europese Gemeenschap in de Europese Unie werd omgezet. Het *Europese project* leek afgerond.

Het wegsmelten van het IJzeren Gordijn doorkruiste dat. Al snel maakten de net bevrijde landen duidelijk dat EU-lidmaatschap als Europees keurmerk werd gezien, en lidmaatschap van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) als veiligheidsgarantie, al leek de Sovjet-Unie voor goed uitgeschakeld. In West-Europa leefde het besef dat er sprake was van een ereschuld, zeker tegenover Polen en Tsjecho-Slowakije die tussen 1938 en 1948 in de steek waren gelaten. Na aanvankelijke aarzeling ontstond er euforie over de *hereniging van Europa*, gestimuleerd door de snelle economische groei na 1992.

In 1993 werden in Kopenhagen toelatingscriteria opgesteld waarbij, naast acceptatie van de bestaande EU-regels, voor het eerst *Europese waarden* werden geformuleerd, zoals eisen aan de rechtsstaat en bescherming van minderheden. Bij de daadwerkelijke toelating in 2004 werd met deze principes al de hand gelicht. Estland en Letland beloofden de

Op weg naar Europa? Schoolkinderen in Kiev. (foto: Ivo Pertijs)

Demonstratie tegen gematigde koers nieuwe regering op het Majdan-plein in Kiev, augustus 2014 (foto: Sasha Maksymenko)

(Russische) minderheid gelijke rechten te geven, maar laptten die belofte na toetreding aan hun laars. Daardoor blijft in beide landen rondom een kwart van de bevolking verstoken van stemrecht en andere rechten. Cyprus mocht toetreden met een betwiste grens. De economische gegevens en mensenrechtensituatie van Roemenië en Bulgarije werden opgepoetst om in 2007 te worden toegelaten. De politieke wil om de geplande uitbreiding af te ronden won het van de regels.

EUROPESE BEGRENZING

In 1981 leek de Europese Unie afgerond, in 2016 lopen de meningen over de grenzen van Europa sterk uiteen. Mede daardoor is de euforie over de hereniging van Europa in twijfel omgeslagen.

Volgens sommigen gaat het vooral om een waardengemeenschap, die open staat voor iedereen die deze waarden omhelst. Deze zogenaamde Europese waarden zijn echter verre van uniek. De Europese Unie is iets geheel nieuws, zeggen weer anderen: een flexibele unie van burgers en staten. Kennelijk te abstract om aan te spreken.

Turkije zit sinds 1997 officieel in de wachtkamer, Oekraïne mogelijk officieus; landen die buiten het *traditionele Europa* vallen. Dat is een discutabel begrip, maar het idee dat Europa eindigt bij de grenzen van Rusland en Turkije gaat terug tot de zestiende eeuw. Het is een opvatting die het begrip *Europa* voor burgers nog enigszins concreet maakt. Dit jaar wordt het schimmenspel van onderhandelingen met Turkije hervat, hoewel beide partijen terdege beseffen dat die zullen mislukken. Het veto van

één lidstaat is immers al voldoende om dat te verzekeren, terwijl Turkije nooit aan alle voorwaarden kan voldoen. De kans is groot dat het associatieverdrag met Oekraïne tot dezelfde lijdensweg zal leiden, met vergezichten die niet worden waargemaakt. Tot op heden is het verdrag aanleiding of voorwendsel voor een rampzalige ontwikkeling geweest. Of een heldere uitsluiting van lidmaatschap dit had kunnen voorkomen of alsnog aan een oplossing kan bijdragen, valt onmogelijk te zeggen.

GLOBALISERING

Inmiddels heeft de Europese Unie veel van haar oorspronkelijke functies verloren. De Europese (Economische) Gemeenschap werd in 1957 opgericht als economisch blok om de interne handel te bevorderen en buitenlandse concurrentie te hinderen. Boerenbedrijven, scheepswerven en textiel fabrieken floreerden onder de paraplu van de Europese Gemeenschap, die zichzelf kon bedruipen door de inkomsten uit invoerrechten. Na 1990 rukte de globalisering op, met vrijhandel als nieuwe leer. De Europese Unie moest voortaan met de bedelnap bij de lidstaten rondgaan vanwege de sterke daling van de invoerrechten. Boeren en arbeiders (voor zover die er nog zijn) voelen zich nu onbeschermd. In 1990 was een *Brexit* ondenkbaar, Brittannië zou economisch geruïneerd zijn. In deze tijd van wereldwijde vrijhandel vinden velen de Europese Unie overbodig.

Het luxieuze winkelcentrum onder het beroemde Majdan-plein in Kiev ligt al jaren volgestouwd met alles wat er in de Europese Unie te koop is. Ook na een

verdrag zullen die waren onbetaalbaar blijven voor het overgrote deel van de bevolking dat in armoede leeft.

De voorzitter van de Europese Commissie, Jean-Claude Juncker, waarschuwt de Nederlandse kiezer dan ook niet dat de handel eronder zou lijden, maar wel dat een eventueel *nee* Rusland in de kaart zou spelen. Onverbloemd stelt hij zo dat het verdrag onderdeel is van een geopolitiek schaakspel, met de Europese Unie als speler, een rol die de Europese Unie voorheen afwees.

In Nederland heeft Frits Bolkestein zich steeds consequent tegen de oostwaartse expansie van Europese Unie en NAVO gekeerd. Als fractieleider van de VVD stemde hij in 1997 mee met GroenLinks en de SP tegen uitbreiding van de NAVO. 'Een tijdelijk uitgeschakelde tegenstander (Rusland) moet je niet schoppen, dat pakt verkeerd uit', zijn gevleugelde woorden van hem.

INTERNE COHESIE

Om de Europese Unie bij elkaar te houden zou er sprake moeten zijn van een zekere wil om samen de interne problemen op te lossen. Eurocommissaris Frans Timmermans heeft daarom in zijn boekje *Broederschap* een vrijblijvende oproep tot Europese solidariteit gedaan. Hij laat onvermeld dat de huidige economische bloei van Duitsland (en in mindere mate Nederland) op een onverantwoord exportoverschot berust, dat bijdraagt aan de verpaupering in Zuid-Europa. Dit botst even zeer met EU-regels als een begrotingstekort, maar Noord-Europa blokkeert maatregelen hiertegen. Mede daardoor is het begrijpelijk dat een beroep op *solidariteit* bij andere zaken hol klinkt.

Zo is de Europese Unie tegen haar grenzen aangelopen. Diverse lidstaten weigeren mee te doen aan de afgesproken muntunie en andere ondervinden er last van. Men roept dat die altijd foute Grieken de buitengrens beter moeten bewaken, maar gelukkig wil nog niemand rubberbootjes met vluchtelingen torpederen. Die bootjes zijn favoriet, omdat zeewaardige schepen worden teruggestuurd en op de veilige landgrens tussen Turkije en Griekenland al vele jaren een EU-hek staat. Gezien de brandende interne problemen doen dromen over uitbreiding denken aan het redden van een huwelijk door er nog een kleintje bij te maken. ♦

Noot

1. Verdragstekst: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/trb-2014-160.html>.

'DEMOCRATIE IS IETS VANZELFSPREKENDS GEWORDEN'

In de weken voor 6 april kun je als docent niet om het veelbesproken referendum over het associatieverdrag met Oekraïne heen. Als je eenmaal in de klas hebt uitgelegd wat een volksraadpleging is, dan ben je er in dit geval nog lang niet. De juridische status, het onderwerp en de discussies rondom dit referendum zorgen voor de nodige onduidelijkheid. *Maatschappij & Politiek* vroeg minister Bert Koenders van Buitenlandse Zaken om opheldering.

IVO PERTIJS

Kaart van Oekraïne

In januari trad het verdrag met Oekraïne gedeeltelijk voorlopig in werking. Dat roept bij zowel leerlingen als docenten de nodige vragen op. Als dit akkoord al door Nederland is geratificeerd, kan Nederland dit dan in theorie terugdraaien? 'Het associatieakkoord is nog niet in werking getreden. Dat kan pas als alle lidstaten - inclusief Nederland - het hebben geratificeerd. Het Nederlandse parlement heeft het akkoord goedgekeurd en het is door de Koning getekend. Het ratificatieproces is pas afgerond als de zogenaamde *akte van bekrachtiging* bij de *depositaris* van het verdrag in Brussel is ingeleverd. Vanwege het referendum wacht Nederland daar mee', laat minister Bert Koenders weten. 'Wel worden delen van het akkoord al voorlopig toegepast. Het gaat dan voornamelijk om afspraken over handel, waarvan de lidstaten de zorg (competentie) bij de Europese Unie hebben gelegd. Dit gebeurt ook bij andere akkoorden, zoals het vrijhandelsakkoorden van de Europese Unie met Zuid-Korea, Peru

en Colombia. De landen kunnen zo al profiteren van de gemaakte afspraken, terwijl ze bezig zijn met het - vaak langdurige - ratificatieproces. In dit geval kunnen Nederlandse bedrijven nu al nu al van de voordelen van betere markttoegang in Oekraïne gebruikmaken. Belangrijke politieke onderdelen van het akkoord, zoals samenwerking op veiligheidsbeleid en grensbewaking, worden voorlopig niet toegepast en kunnen pas in werking treden als alle landen het verdrag hebben geratificeerd.' De minister benadrukt dat het referendum raadgevend is. Dat betekent dat het kabinet de uitslag niet hoeft over te nemen. Koenders: 'Bij een ongeldige uitslag (opkomst minder dan 30 procent) of een *ja* zal Nederland het akkoord met Oekraïne zoals gepland ratificeren. Als de uitslag een *nee* is, moet het kabinet beslissen wat het daarmee gaat doen. We zullen dan nadenken over de volgende stappen en daarover ook met het parlement praten. Daarbij is het belangrijk te luisteren naar het maatschappelijk debat rond het associatieakkoord. Het kabinet

zal dan een besluit nemen en - volgens de wet - het parlement voorstellen het akkoord wel of niet te ratificeren. De Tweede en Eerste Kamer kunnen dat wetsvoorstel aannemen of verwerpen. Als Nederland besluit het verdrag niet te ratificeren, kan het akkoord niet in werking treden'.

BEELDVORMING

De Nederlandse regering staat positief tegenover het associatieverdrag. Toch is er veel kritiek. Beeldvorming zou daarbij een rol kunnen spelen, maar is dat ook zo, vragen we de minister. Koenders: 'Dat is een goede vraag. Er zijn veel verkeerde beelden over Oekraïne en dit associatieakkoord. Om te beginnen: Oekraïne wordt met dit akkoord geen lid van de Europese Unie. Het akkoord is ook geen voorportaal naar de Europese Unie. Voor Nederland en alle EU-lidstaten is het van belang om democratische en welvarende buurlanden te hebben. Dit akkoord legt de afspraken van de samenwerking tussen de Europese Unie en een buurland vast. Wie maakt er geen afspraken met zijn burens? Met veel landen sluit de Europese Unie regelmatig akkoorden over politieke en economische samenwerking, zoals Marokko, Israël en Guatemala. Ook deze landen worden geen lid van de Europese Unie'. Volgens de bewindsman bestaat er een verkeerd beeld van Oekraïne. 'Mensen zeggen dat Oekraïne niet klaar is om met ons samen te werken, vanwege de corruptie, de armoede en het gewapende conflict in het oosten van het land, maar dit akkoord helpt juist een oplossing te vinden voor die problemen. Het akkoord is het fundament onder hun binnenlands hervormingsprogramma, een routekaart naar een verbeterd Oekraïne. Het land werkt hard om een volwassen democratie en rechtsstaat te worden, zonder corruptie en met een welvarende bevolking. De economische

en politieke hervormingen die in dit akkoord staan geven Oekraïners de kans op een betere toekomst', aldus Koenders. 'Tegelijk moeten we ons ook realiseren dat het akkoord de problemen van Oekraïne niet meteen zal oplossen. Het land heeft nog veel werk te verzetten en dat beseffen ze gelukkig heel goed. Het is aan Oekraïne om de afspraken goed uit te voeren, met hulp van de Europese Unie. Daar hamer ik ook op als ik mijn Oekraïense collega spreek'.

GASTLES

De komende tijd is het aan de docent maatschappijleer om het referendum in de klas te bespreken. Daarbij kiezen docenten voor uiteenlopende werkvormen. We leggen de minister de vraag voor welke boodschap hij in een gastles op een middelbare school aan leerlingen zou willen meegeven. Koenders: 'Bespreek dit referendum met je ouders en vertel ze dat ze zeker moeten gaan stemmen. Er wordt opgeroepen om niet te gaan stemmen, omdat dit samenwerkingsakkoord niet geschikt zou zijn voor een referendum, of dat de opkomst dan onder de 30 procent blijft. We hebben niets aan zulke oproepen. Het mooie aan referenda is dat mensen hun stem kunnen laten horen en dat de politiek daar serieus naar kijkt'. De minister vindt dat over democratie niet te licht mag worden gedacht. 'De Oekraïense bevolking heeft bijvoorbeeld op het Majdanplein voor dit akkoord gedemonstreerd, en daarmee het vertrek van de vorige president afgedwongen. De Oekraïners willen dat hun land een volwassen democratie wordt, met een eerlijke rechtspraak en zonder vriendjespolitiek. Daar helpt dit akkoord bij. In Nederland is democratie iets vanzelfsprekends geworden. Daarom is het belangrijk dat iedereen op 6 april gaat stemmen', concludeert Koenders. ♦

Bezoek van minister Koenders aan Kiev, november 2015 (foto: Rijksoverheid)

JA-CAMPAGNE

TAK

'HET GAAT OVER ONZE KERNWAARDEN'

De conservatieve hoofdredacteur van *Jalta.nl*, Joshua Livestro, is voorzitter van Stem voor Nederland. Dit is een maatschappelijke organisatie die is opgericht om campagne vóór het samenwerkingsverdrag met Oekraïne te voeren.

IVO PERTIJS

Volgens sommigen is het opvallend dat een conservatief een ja-campagne voert. Is deze verbazing volgens u terecht?

'Dit referendum verenigt politieke tegenpolen: van links tot rechts, van conservatief tot progressief. Gezamenlijk wordt opgetrokken als pleitbezorgers

voor een ja bij het referendum over het associatieverdrag met Oekraïne. Onze onafhankelijke campagne heet *Stem voor Nederland*. De komende twee maanden zullen we overal waar het maar kan, onze stem laten horen. Iedereen mag meedoen: politieke partijen, maatschappelijke organisaties, Bekende Nederlanders en het hele politieke spectrum - van links tot rechts. Europa is niet perfect, Oekraïne ook niet, maar het verdrag is een stap in de goede richting en maakt de situatie in Nederland en Oekraïne er per slado beter op. Daar is zelfs deze conservatieve blogger voorstander van. Het is altijd gemakkelijk om nee te zeggen, maar ik ben geen eurofoob. Ik ben overtuigd van de meerwaarde van Europese samenwerking (...). Dit verdrag is goed voor Nederland en zeker ook voor de mensen in Oekraïne.'

Stel dat u een gastles aan scholieren zou mogen geven, welke punten vóór het akkoord met Oekraïne zou u dan zeker benadrukken?

'Allereerst zou ik benadrukken hoe belangrijk dit referendum is. Het referendum betreft namelijk alle kiezers bij een belangrijk besluit over Nederland, Europa en Oekraïne: een besluit over het vergroten van onze handel, verbeteren van mensenrechten en versterken van stabiliteit in een land en regio waar dat heel hard nodig is - ook voor onze eigen veiligheid. Daarom ben ik hartgrondig voorstander van het samenwerkingsverdrag. Wij zijn voor dit verdrag omdat het goed is voor de handel. Oekraïne is een markt van 45 miljoen inwoners. Voor een handelsnatie als Nederland is dat interessant. Nu exporteert Nederland voor 800 miljoen euro naar Oekraïne. Meer handel levert ons land groei en banen op. Oekraïne krijgt toegang tot de Europese markt en kan zo het sombere toekomstperspectief van het land enigszins verbeteren. Vooral onze agrarische markt exporteert naar Oekraïne. We moeten het handelsbelang niet overdrijven. De markt van Oekraïne is net zo groot als die van Noord-Holland, maar het gaat wel over Nederlandse kernwaarden: Nederland als exportland. Daar kunnen we toch niet tegen zijn? Daarnaast versterkt samenwerking met Oekraïne de rechtsstaat, helpt de mensen-

rechtensituatie in Oekraïne verbeteren en pakt corruptie in het land aan. Door ingrijpende hervormingen in economie en rechtsstaat wordt Oekraïne juist een stabiel land. Een volwassen democratie, met goed bestuur en een welvarende bevolking. Zo kan Oekraïne op een gelijkwaardige manier met Nederland, de Europese Unie en Rusland omgaan. Met de hulp van de Europese Unie kan Oekraïne een land met een goed functionerende overheid, onafhankelijke rechters en respect voor mensenrechten worden; een land waar corruptie wordt aangepakt en homo-rechten worden gerespecteerd. Dit is ook een van de concrete doelstellingen van het verdrag: "het bevorderen van vrede en stabiliteit en dit versterken op regionaal en internationaal niveau". Ten slotte gaat dit samenwerkingsverdrag ook over de vrijheid van Oekraïne: de vrijheid om zelf voor een betere toekomst te kiezen, zonder bemoeienis van Vladimir Poetin. Oekraïne vraagt om onze hulp nu. Nee-stemmen uit angst voor Poetin is alsof we zeggen: "Omdat jullie tegen Rusland aanliggen kunnen we niets met jullie". Alsof Engeland tijdens de Tweede Wereldoorlog tegen Nederland had gezegd: "Sorry, jullie liggen tegen Duitsland aan dus wij trekken onze handen er vanaf".

Zowel Petro Porosjenko als Jean-Claude Juncker lieten zich negatief uit over het referendum. Wat vond u van hun kritiek op het referendum?

'Nederlanders hebben het recht om zich uit te spreken over politieke gebeurtenissen die hun land aangaan, dit is juist een van de verworvenheden waar Oekraïne ook naar streeft. Het mag niet zo zijn dat burgers zich over sommige gebeurtenissen niet democratisch mogen uitspreken, maar over andere wel. Dat druist tegen het democratiebeginsel in. Stem voor Nederland is blij dat Nederland naar de stembus mag om zich over een dergelijk belangrijk verdrag uit te spreken - een verdrag waar zowel Oekraïners als Nederlanders baat bij hebben. Het is de taak van organisaties als de onze om burgers daarbij zo goed mogelijk te informeren zodat ze in het stemhokje de juiste keuze kunnen maken, vrij van de dreigementen van Juncker en zelfs die van Poetin. Wij hebben het vertrouwen dat de Nederlandse kiezer zich niet bang laat maken, maar samen de hand naar Oekraïne reikt - weg van Poetin - en op 6 april voor handel, verbetering van mensenrechten en meer stabiliteit aan de buitengrenzen van de Europese Unie stemt.' ♦

NEE-CAMPAGNE

HI

'GAAN WIJ NU OEKRAÏENSE HAGELSLAG IMPORTEREN?'

Burgercomité-EU, Forum voor Democratie en GeenStijl vormen samen GeenPeil. Ze voeren elk hun eigen nee-campagne. 'We werken samen, zonder van elkaar te verlangen dat we een eenheidsworst worden, precies zoals de landen van Europa ook zouden moeten doen maar dat vanwege de Europese Unie niet meer kunnen doen', verklaart Thierry Baudet mede-initiatiefnemer van het Oekraïne-referendum en lid van de onafhankelijke denktank Forum voor Democratie.

IVO PERTIJS

Vanuit sommige politieke partijen was er (aanvankelijk) veel kritiek op het referendum. Was u verbaasd over deze reacties?

'We leven in een revolutionaire tijd. Daarmee bedoel ik dat de bestaande kaders niet meer voldoen. Dat komt onder meer door het internet. Zoals ook de boekdrukkunst tot een democratiseringsbeweging leidde, zo gebeurt dat nu opnieuw. De politieke, intellectuele en zakelijke elites zijn hier nog niet aan gewend. Daardoor is het allemaal nogal schrikken voor ze. Mij verbazen de reacties dus niet zo - hoewel ik wel had verwacht dat men minder persoonlijk geraakt zou zijn. Enfin, het zijn blijkbaar slechte verliezers.'

Er wordt vaak gezegd dat dit referendum vooral over Europa gaat, de positie van Nederland binnen Europa en de macht van Europa over Nederland. Deelt u deze mening?

'In mijn ogen is het associatieakkoord een slecht akkoord. Het is slecht voor Oekraïne, het is slecht voor Europa, het is slecht voor Nederland, dus ben ik tegen dit verdrag. Maar het verdrag staat niet op zichzelf - dat wil zeggen: het komt ergens uit voort. Zoals een eczeem-infectie op een dieper liggende kwaal kan wijzen (bijvoorbeeld: slecht functionerende organen, dehydratie, overbelaste bijnieren, noem maar op), zo is dit slechte verdrag het resultaat van een zieke organisatie: de Europese Unie. De Europese Unie wordt door niemand gecontroleerd, is ondemocratisch, financieel roekeloos, zorgt voor mateloze immigratie, overreguleert alles, enzovoorts.

Wat ik eigenlijk wil zeggen is dat het geen toeval is dat de Europese Unie dit slechte akkoord heeft gesloten. Dat is een belangrijk punt in deze discussie: door het associatieverdrag onder de loep te nemen, leren we iets over de inherente problemen van de Europese Unie zelf, zoals Sigmund Freud zich ook op neurotici toelegde, om uiteindelijk de psychologie van de mens als zodanig te begrijpen of zoals we de uitwassen van keizer Nero bestuderen om iets over het Romeinse rijk te begrijpen.'

Het referendum zou vooral in het belang van Rusland zijn...

'Tja, ik denk eerlijk gezegd dat het *Russische* belang bij Oekraïne heel erg meevalt. Ze hebben medelijden met hun broedervolk - ze vinden het sneu dat de Oekraïners zó in het pak zijn genaaid. Ondertussen zijn ze blij dat ze ervan af zijn: en van de meest corrupte landen ter wereld, tot op het bot verdeeld, economisch, politiek en sociaal een ramp: niet iets om altijd maar op je schouders te willen nemen.

Voor de zoveelste keer wordt Oekraïne slachtoffer van de imperiale ambities van een grootmacht - ditmaal die van de Europese Unie. Weet u nog hoe Hans van Baalen en Guy Verhofstadt op het Majdan-plein in Kiev stonden te schreeuwen? Wat heeft Oekraïne daaraan? De economie is volkomen stuk door het afsluiten van de levensader met Rusland, er zijn nu 3 miljoen mensen dakloos geworden door de wrede oorlog en de clustermuniteit van de nieuwe regering die door het Westen zo volmondig wordt gesteund. Petro Porosjenko heeft nog maar een *approval rate* van 14 procent (ter vergelijking: vlak voordat hij onder geweldsdreiging uit zijn ambt werd gedwongen had Viktor Janoekovitsj nog een *approval rate* van 30 procent), en wij gaan er "centjes verdienen" zoals onze hopeloos incompetent premier al lachend beweert? Minder dan 0,2 procent van onze export gaat naar Oekraïne! Gaan wij nu Oekraïense hagelslag importeren, Oekraïense schoenen en sinaasappelpersen? Kom op. Het enige wat er gebeurt, is dat Oost-Europese landen hun productieoverschot in Kiev gaan dumpen, waardoor dat land, nu het toch al niet meer met Rusland kan handelen, nog verder in de modder zakt. Tragisch, schandelijk, hopeloos. Typisch EU-beleid.'

Het referendum gaat over een verdrag dat inmiddels al in werking is getreden. Dit is voor docenten lastig aan leerlingen uit te leggen. Hoe kijkt u hier tegenaan?

'Het is inderdaad schandelijk dat dit is gebeurd. Als het op 6 april een nee wordt, moeten we allerlei zaken gaan terugdraaien en dat wordt dan natuurlijk stukken moeilijker. Voorkomen is beter dan genezen!' ♦

VOX populi

BEZOEKERS VAN DE DOCENTENDAG OVER HET TOEKOMSTPERSPECTIEF VAN JONATHAN HOLSLAG

In zijn lezing voor de Docentendag sprak Jonathan Holslag over de gevaren die Nederland en Europa bedreigen. Holslag was van mening dat we om deze gevaren het hoofd te bieden een keuze moeten maken en van de nadruk op groei en kwantiteit af moeten stappen en vooruitgang en kwaliteit voorop moeten zetten. Is dit toekomstperspectief van Holslag een haalbaar alternatief of een brug te ver?

BAS BANNING

**SJANY DEUNHOUWER,
WILLEM VAN ORANJE,
OUD-BEIJERLAND**

HOE WIL JE DAT REALISEREN?

'Ik denk dat het de uitdaging is waarvoor we de komende jaren, decennia staan. Ik vond het wel passend bij de Docentendag. Ik vind het een mooie gedachte en het is ook idealistisch, maar ik had wel de vraag: hoe dan? Hoe wil je dat gaan realiseren? Duurzaamheid is een trendwoord aan het worden. Ik hoop dat hij het goed heeft en dat we die kant op gaan. Hij heeft een raak punt, maar als je die idealen wilt nastreven dan heb je wel de randvoorwaarden nodig en ik weet niet of die er op dit moment zijn. De wil is er wel.'

**MARC BOUMA,
DOLLARD COLLEGE,
WINSCHOTEN**

DOELSTELLING IS UTOPISCH

'Ik denk dat de doelstelling die hij schetst vrij utopisch is. Dat wil zeggen dat je geluk en de mens vooropstelt en dat groei als middel wordt gebruikt. Ik ben het eens met zijn visie: dat we nu alleen maar streven naar meer groei, harder werken en meer financiële welvaart, dat we daarmee doorslaan en dat we daarmee een negatief effect op het geluksniveau van mensen hebben.'

**KLAAS-EEL DE BOER,
ALBEDA COLLEGE,
ROTTERDAM**

WE MOETEN DIE KANT OP

'Ik vond het machtig interessant. Holslag gaf in zijn beginverhaal aan dat we het beter hebben dan ooit, maar de somberheid is massaal aanwezig. Ik geef zelf les op een mbo en zie dat de somberheid onder de lagere niveaus groot is. Er is een steeds grotere groep die zich tegen deze samenleving keert; een heel moeilijke en vervelende ontwikkeling. Ik straal van optimisme, van positiviteit, maar het is wel een heel moeilijk verhaal. We moeten de kant op die Holslag schetst. Ik denk dat wij heel kritisch moeten zijn: willen we wel economische groei? Wat zijn nu die dingen die belangrijk zijn om met elkaar gewoon een veilige en goede wereld te krijgen? Docenten, links en kritisch georiënteerd, moeten daar het voortouw in nemen.'

**MONIQUE HORSTINK,
GASTDOCENT
PRODEMOS**

POSITIEF EN OPTIMISTISCH

'Hij noemt het een kentering, een andere mentaliteit. Ik persoonlijk ben er zeer voor en het is heel erg nodig. De mens wordt te weinig gezien. Ik denk dat er steeds meer stemmen en geluiden zullen gaan komen zodat het haalbaar gaat worden. Ik ben positief en optimistisch. Het zou in de politiek veel meer moeten worden gezegd.'

EUROPARLEMENTARIËRS OVER DE NEDERLANDSE VOLKSRAADPLEGING

HOE DENKEN ZE IN BRUSSEL OVER HET REFERENDUM?

Niet alleen in Den Haag, maar ook in Brussel lopen de meningen over het Nederlandse referendum uiteen. *M&P* peilde de stemming onder verschillende Europarlementariërs.

IVO PERTIJS

Heel wat Europarlementariërs spraken CDA'er **Esther de Lange** aan over het Nederlandse referendum. 'Het is minder fundamenteel dan het Britse referendum, maar toch vragen mensen zich af wat er in ons land gaande is. Nederland stond altijd bekend als een land dat handel wil drijven en de stabiliteit rond ons continent wil borgen. Dat is precies waar associatieakkoorden voor worden gebruikt', laat De Lange vanuit Brussel weten. Ze vreest dat het referendum weinig zal doen om de afstand met de burger te overbruggen: 'Integendeel, omdat onterecht het beeld wordt neergezet dat Europa met dit akkoord *rücksichtslos* verder dendert, wordt de afstand met de burger eerder groter dan kleiner. Een angstreferendum, daar heeft niemand wat aan'. Het CDA is vanaf het begin tegen de referendumwet geweest. 'Voormalig premier van België en oud-Europarlementariër wijlen Jean-Luc de Haene zei altijd over referenda: "Je krijgt altijd een antwoord op een vraag die niet wordt gesteld".'

JUNCKER

De kritiek van de voorzitter van de Europese Commissie Jean-Claude Juncker op het referendum is in Brussel niet onopgemerkt gebleven. 'Mijn mening verschilt van die van Juncker, omdat ik de belangen vertegenwoordig van de gewone Europeanen en niet de belangen van de professionele bureaucraten', zegt de Letse Europarlementariër **Tatjana Ždanoka**, lid van de Groenen-fractie. 'Voor alle grote geopolitieke plannen van de Europese bureaucratie vormen ongeplande directe democratie en het Nederlandse referendum natuurlijk een probleem. Ik ben er van overtuigd dat het referendum, ongeacht het resultaat, de perfecte demonstratie van een diepe Europese ziel is. De Nederlandse kiezer moet zich vooral laten leiden door hun eigen wil en niet door die van de wereldspelers. Ždanoka: 'Denk eerst wat een voor- of tegenstem voor gevolgen heeft voor Nederland en voor de Europese Unie. Dan wordt het aanzienlijk eenvoudiger om *ja* of *nee* te stemmen'.

Ook de Noord-Ierse Europarlementariër **Martina Anderson** van Sinn Féin staat positief tegenover het referendum. 'Het is een

kans voor het Nederlandse volk om zijn stem over dit belangrijke onderwerp te laten horen', stelt het voormalige lid van het Iers Republikeinse Leger (IRA). 'Mijn partij staat zeer kritisch tegenover het associatieverdrag met Oekraïne, maar het is een soevereine beslissing van de Nederlandse kiezer die in overeenstemming met zijn eigenbelang moet stemmen. Juncker en leiders van andere EU-instituten moeten zich hier niet mee bemoeien'.

RISICO'S

De Estse **Kaja Kallas** van de Alliantie van Liberalen en Democraten voor Europa benadrukt dat het referendum een excellent instrument is om de democratie dichterbij de mensen te brengen: 'Het feit dat Nederlanders 450.000 handtekeningen wisten te verzamelen toont aan hoe zeer mensen het waarderen om de kans te krijgen om hun mening te geven. Het probleem met dit referendum is dat het deels op de verkeerde aanleiding is gebaseerd'. Kallas wijst erop dat het referendum een initiatief van Nederlandse eurosceptici is: 'Het risico bestaat dat het referendum zijn focus verliest en een vangnet voor anti-Europees sentiment wordt. Als de Nederlandse kiezer naar de stembus gaat, dan moet hij zich afvragen wat dit verdrag voor Oekraïne betekent en of hij daadwerkelijk bereid is om de Oekraïense poging om te verwesteren te verhinderen door een anti-Europees geluid te laten horen'.

De Italiaanse Europarlementariër **Brando Benifei** van de fractie van de Progressieve Alliantie van Socialisten en Democraten zegt dat referenda altijd de grootst mogelijke aandacht moeten krijgen. Sommige onderwerpen vindt hij minder geschikt voor een volksraadpleging. 'Ik geloof sterk in de principes van de representatieve democratie. Regeringen en parlementen zijn gekozen om beslissingen te nemen. De Italiaanse grondwet staat het houden van een referendum toe, maar verbiedt expliciet referenda over fiscale en budgettaire wetten, amnestieregelingen en de ratificering van internationale verdragen', legt Benifei uit. De Italiaanse politicus roept Nederlandse kiezers op vooral te gaan stemmen en een *ja*-stem uit te brengen. Benifei: 'Het is belangrijk om te benadrukken waar het referendum over gaat, maar ook waar het *niet* over gaat'. ♦

IN GESPREK MET POLITIEK ANALIST IVO VAN DE WIJDEVEN

'KIJK NAAR HET TOTAALPERSPECTIEF'

Met zijn boek *De rafelranden van Europa* neemt historicus en politiek analist Ivo van de Wijdeven de lezer mee naar het verleden en leidt hem naar het heden. Om de gebeurtenissen van vandaag te begrijpen, kan de burger niet om de historische context heen. Van de Wijdeven waarschuwt dat het totaalperspectief nu vaak verloren gaat.

IVO PERTIJS

Als je als politiek analist op het Ministerie van Algemene Zaken werkt, dan kun je steevast rekenen op nieuwsgierige vragen over de premier, zijn beleid of hoe het er op dit departement aan toegaat. Daar zal Ivo van de Wijdeven geen uitspraken over doen, spreken we vooraf af, en alles wat hij in het interview vertelt doet hij op persoonlijke titel. Wel legt hij de taak van de politiek analist op het Ministerie van Algemene Zaken uit. Veruit de meeste analisten aldaar studeerden Geschiedenis, Internationale betrekkingen of Politicologie en gebruiken hun vaardigheden voor de analyses die ze voor de premier maken. 'Als je naar het huidige medialandschap kijkt, en daar zijn we als politiek analisten vooral mee bezig, dan zie je dat dit een bol wol is, een kluit van meningen en feitjes. De één roept hier wat en de ander daar. Wat wij doen is uit die kluit een draad trekken om het verhaal duidelijk te krijgen. Daarmee kunnen de minister-president en de ambtelijke top vervolgens verder mee aan het werk', vertelt Van de Wijdeven. In september 2014 inspireerde toenmalig minister Frans Timmermans hem door in de HJ Schoo-lezing te wijzen op de ring van instabiliteit rond Europa. In het boek van Van de Wijdeven komen naast het Oost-Europa ook het Midden-Oosten en Noord-Afrika ruimschoots aan bod.

Heeft de Nederlander voldoende historisch besef als het om Europa gaat?

'In Nederland kom je dan al heel snel bij de Tweede Wereldoorlog terecht. Die

vormde weliswaar de aanleiding voor de vorming van de Europese Unie, maar de geschiedenis van de Europese Unie gaat veel verder terug. In de late Middeleeuwen kun je nog niet over een Europees ideaal spreken, maar er werd al nagedacht over de vraag of het hele statensysteem niet op de schop kon. De Vrede van Westfalen was de geboorte van het statensysteem zoals we dat nu kennen, met al die grenzen binnen Europa die nu weer in het nieuws zijn. Die zijn daarna steeds dikker op de kaart komen te staan. Naarmate ze meer conflicten opleverden, gingen er meer stemmen op om deze grenzen af te schaffen of een poging daartoe te doen. Tot aan de Tweede Wereldoorlog was dit zonder succes, maar daarna werd een unie gevormd waarbij het ging om het zoeken van samenwerking in plaats van conflict. In Nederland wordt vooral het 'nooit meer oorlog' na de Tweede Wereldoorlog benadrukt als motivatie voor Europese samenwerking, maar ook dat zakt weer weg. Er is minder aandacht voor onze langere voorgeschiedenis, zeker in het bredere perspectief.'

Landen als Turkije en Rusland hebben kassuccessen, zoals Fetih 1453 en 1612, waarin historische gebeurtenissen of perioden centraal staan. Dit kennen we in Nederland niet.

'We hebben *Michiel de Ruyter* gehad, over onze eigen Gouden Eeuw, maar dat is vooral Nederland tegen de rest van de wereld en niet zozeer Nederland in de bredere historische Europese context. Het wordt overigens wel meer als je kijkt naar programma's als *Andere Tijden* of de

Geschiedenisquiz en het toenemende aantal abonnees van bladen zoals *Historisch Nieuwsblad* of *Geschiedenis Magazine*. Toch blijft het achter op de patriottistisch ingegeven omgang met het verleden zoals je dat in Rusland en Turkije hebt.'

Zouden mensen gebeurtenissen beter begrijpen als ze meer historisch besef hadden?

'Ja, ik denk het wel. Dat is de reden geweest dat ik mijn boek heb geschreven. Het is een poging om Nederlanders dat besef mee te geven. Als je kijkt naar een land als Polen, dat volop in het nieuws is, met het opkomend nationalisme en de omstrede mediawetgeving, dan wordt benadrukt dat dit tegen de Europese regels is. Landen die tot de Europese Unie zijn toegetreden moesten allemaal voldoen aan de zogeheten Kopenhagen-criteria, waaronder het invoeren van een democratische rechtsstaat en nu, zo zeggen critici, breekt Polen dat weer allemaal af. Dan kun je simpelweg stellen dat dit verkeerd is. Als je echter naar de langere voorgeschiedenis kijkt, dan is dat nationalisme veel begrijpelijker. Pruisen, Rusland en Oostenrijk-Hongarije deelden ooit gedrieën Polen op en veegden het land van de kaart. Na de Eerste Wereldoorlog keerde Polen terug onder leiding van vader des vaderlands Józef Piłsudski. Vervolgens veegden Rusland en Duitsland het land tijdens de Tweede Wereldoorlog weer van de kaart, terwijl de Polen een lange traditie hebben die uit de tijd van het Pools-Litouwse Gemenebest (1569-1795) stamt. De Polen hebben rond 1600, in de Tijd der Troebel-

Heden en verleden ontmoeten elkaar in Kiev (foto: Ivo Pertjjs)

en, zelfs nog bij Moskou op de stoep gestaan. Als je die hele voorgeschiedenis meeneemt, dan moet je niet goedpraten wat ze nu aan wetgeving invoeren, maar kun je het wel in perspectief plaatsen: de angst dat ze nu misschien weer hun vrijheid aan de Europese Unie kwijt zouden kunnen raken.'

Terwijl Europa aan de vorming van een eenheid werkt, lijkt in het Midden-Oosten een eenheid vrijwel onmogelijk. Wat kan daaruit worden afgeleid?

'Het Midden-Oosten hoeft niet gedoemd te zijn een lappendeken te blijven. Het Ottomaanse Rijk lukte het, ondanks de etnische en religieuze diversiteit in de regio, toch een eenheid te vormen. Dat was een vrij gedecentraliseerd gebeuren. Natuurlijk was er de sultan in Istanbul, maar die steunde vooral op de gouverneurs in de regio's. Het Midden-Oosten is niet tot eeuwige verdeeldheid gedoemd, alleen moet je er dan iets bovenop leggen, zoals wij dat met de Europese Unie hebben gedaan. De Britse historicus Alan Taylor zei ooit dat voorspellen vooral moeilijk is als het om de toekomst gaat. Langetermijnvoorspellingen blijven lastig, maar ik acht het niet uitgesloten dat in het Midden-Oosten religieuze twisten zoals we die in Europa hebben gehad worden overwonnen. Ik zie het nu nog niet gebeuren, zeker niet op de korte termijn. Het is wel mooi om te filosoferen. Een les die zou kunnen worden getrokken is dat het wel erg knap is dat het Europa wel is gelukt. Het zou jammer zijn als dit door de schurende randen aan de Europese buitengrenzen misloopt.'

De aandacht voor bepaalde landen, zoals Libië, verslapt. Is dat zorgelijk?

'In 2011 heeft de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie meegeholpen om in Libië Muammar Gadaffi uit het zadel te helpen. Daarna was het "succes er ga nu gezellig een democratische regering vormen". Dat land is een mini-Syrië met twee regeringen aan het worden. IS heeft er voet aan de grond gekregen - opmerkelijk genoeg precies daar waar ooit de machtsbasis van Gadaffi was, in Sirte. Dan zie je de analogie met Irak waar een deel van de IS-strijders oud-generaal van Saddam Hoessein is geweest. Libië is een ondergeschoven kindje. Dat is op zich opmerkelijk, vooral gelet op de langere termijngeschiedenis. Europa is heel actief geweest in Libië. Rond 1900 was er de *Scramble for Africa*. We hebben daar eigenlijk de hele kaart verdeeld met allerlei lijnen, waarbij sommige met een liniaal zijn getrokken. Toen zijn we aan allerlei oude religieuze en stammengrenzen voorbijgegaan. Na de dekolonisatie lieten we Afrika een beetje aan zijn lot over. Dat wreekt zich nu. Meer aandacht voor Afrika zou niet verkeerd zijn. We zijn als Nederland actief in Mali. Strijders met wapens zijn uit Libië naar het noorden van Mali getrokken om daar een eigen staat op te richten. Die is nu weer ter ziele gegaan, maar het is nog steeds een onrustig gebied. Ook dat conflict gaat weer veel verder terug. De Sahara kende ooit een belangrijke handelsstroom, de Trans-Sahara-handel, met goud dat van ten zuiden van de Sahara naar havensteden in Libië en Marokko werd gevoerd. Die handel heeft aan belang verloren nadat wij vanuit Europa met schepen erom-

heen voeren en het goud zelf gingen ophalen. De machtige clans die toen in de Sahara zaten, zitten er nu nog steeds. Het is een onrustig gebied gebleven. Gezien de geschiedenis is dat geen verrassing.'

Docenten moedigen leerlingen aan het nieuws te volgen. Welke tips zou u deze leerlingen willen geven?

'Kijk eens naar het totaalperspectief. Dat gaat nu grotendeels verloren. Je komt dit wel tegen in de bijlagen van kwaliteitskranten zoals *NRC* en *de Volkskrant*. Internationaal kom je voor degelijke achtergrondartikelen al snel bij de grotere kranten zoals de *Financial Times* en *The International New York Times*. Zij mogen iets meer ruimte inruimen voor stukken die wat verder gaan, bijvoorbeeld een keer terugkijken op Libië terwijl de rest ergens anders op let. In Nederland heb je ook *De Correspondent*.'

Waar moeten leerlingen nog meer op letten?

'Op uitspraken van regeringsleiders. Regeringsleiders opereren internationaal, maar ze hebben ook een eigen - al dan niet afkalvende - achterban. Als je naar het nieuws kijkt, bijvoorbeeld naar de berichtgeving rond de migratiecrisis, dan moet je in het achterhoofd houden dat een boodschap ook altijd voor binnenlandse consumptie is bedoeld. Dat geldt ook voor akkoorden die politici in Europa moeten bereiken en in eigen land moeten verdedigen. Boodschappen moeten ook thuis worden verkocht.' ♦

De rafelranden van Europa *verscheen eerder dit jaar bij uitgeverij Het Spectrum.*

DE RISICO'S VAN EEN REFERENDUM

DENEN TEGEN VERDERE EU-INTEGRATIE

'*Danskerne siger "Nej!" til EU*', kopte het Deense dagblad *Jyllands-Posten* op 3 december nadat bleek dat een kleine meerderheid van de Denen in een referendum tegen een verdere integratie met de Europese Unie had gestemd. Waar stemden ze nu eigenlijk tegen en hoe komt het dat sommige lidstaten over EU-regels mogen stemmen en anderen niet, en hoe verhoudt zich dit weer tot het Nederlands referendum op 6 april? *M&P* zet alles op een rijtje.

DOUWE VAN DOMSELAAR

Elk jaar is er wel weer een handvol leerlingen dat zich tijdens de lessen over de Europese Unie terecht afvraagt hoe het toch kan dat je tijdens de zomervakantie naar Denemarken je euro's voor kronen moet wisselen, terwijl je het jaar ervoor op een Franse camping gewoon met euro's terecht kon? Hoe het toch kan dat je op skivakantie richting Oostenrijk geen enkel grenscontrole tegenkomt terwijl een simpel schoolreisje naar Londen bij de *Chunnel* tot een ellenlang oponthoud leidt vanwege pascontroles, fouilleren van iedere leerling en drugshonden die de schoolbus besnuffelen. Het zijn goede vragen waar de docent niet op de lesmethoden kan terugvallen, omdat deze geen antwoord op dit soort vragen geven.

UITZONDERING

De Europese Unie ziet in 1992 met het Verdrag van Maastricht officieel het levenslicht. In het verdrag, getekend door twaalf landen¹, wordt bepaald dat er een economische en monetaire unie zal worden gevormd waarbij een gemeenschappelijk munt zal worden ingevoerd. Daarnaast ontwerpen de betreffende landen een plan voor een toekomstige politieke en economische eenmaking en een gezamenlijk veiligheidsbeleid. Een aantal lidstaten wil wel graag aan deze Europese Unie deelnemen, maar niet alle wetten en regels overnemen. Zij claimen een uitzonderingsregeling, een *opt-out*, op het gebied van de euro² of op het gebied van vrij verkeer van personen, asiel en immigratie of op het gebied van veiligheid en justitie. Nederland heeft geen enkele *opt-out* geclaimd.

WAT IS DE OPT-OUT-REGELING?

Een *opt-out* is een uitzonderingsregeling waardoor lidstaten niet verplicht zijn om zich aan bepaalde EU-afspraken te binden. De regeling maakt het mogelijk om een *Europa van twee snelheden* te creëren. De Europese integratie kan verder gaan voor landen die verder willen en hoeft dus niet te stranden omdat een enkele lidstaat niet van plan is zich op onderdelen aan eventuele nieuwe Europese afspraken te binden. Direct in 1992 claimden het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Denemarken een *opt-out* voor de euro. In 1995 claimden dezelfde drie landen een *opt-out* voor deelname aan een gemeenschappelijk beleid op het gebied van vrij verkeer, asiel en immigratie, en op het gebied van justitiële samenwerking (zoals Europol). Polen heeft bij de toetreding een *opt-out* geclaimd op een deel van het handvest van de grondrechten van de Europese Unie.

Verkiezingsposter van de Deense Volkspartij: 'Meer EU? Nee, bedankt' (foto: Finn Årup Nielsen)

Het referendum in Denemarken van 3 december had betrekking op een van de Deense *opt-outs*: het Europese politionele en justitiële beleid. Denemarken hoeft nieuwe regels niet in te voeren, maar mag ook niet participeren in het overleg over de totstandkoming van regels op dit gebied. Na de aanslagen in New York, Londen, Madrid en Parijs blijkt echter dat nauwe samenwerking op het gebied van grensoverschrijdende criminaliteit erg belangrijk is. In 2009 is in het Verdrag van Lissabon ook nog vastgelegd dat de zeggenschap over Europol gaat wijzigen.³ Denemarken zou hier, door de eigen *opt-out*, dus ook geen zeggenschap meer over hebben, maar wie kan er anno 2016 tegen nauwere Europese samenwerking op het gebied van criminaliteit en terreurbestrijding zijn?

REFERENDUM

Iets dergelijks zal de Deense premier Lars Rasmussen ook hebben gedacht. Hij wil de *opt-out* dan ook vervangen door een *opt-in*, naar Iers en Brits model. Dit stelt de Denen in staat om te kiezen welke Europese justitieregels het wel en niet wil invoeren. Rasmussen: 'Het is essentieel dat we niet uit Europol glijden, maar het is ook belangrijk dat we zelf blijven beslissen over asiel- en vluchtelingenbeleid'. Hij schrijft een referendum uit waarin de Denen wordt gevraagd het parlement de macht te geven om zelf te bepalen welk Europees justitie-, asiel- en migratiebeleid Denemarken aanhaakt. Daarbij gaat het dan om 22 EU-regels die de regering wil invoeren. Let wel: de bevolking kan op dit gebied dan niet meer zelf via een referendum haar stem laten horen. *So far so good*.

Volgens opiniepeilingen had de ja-campagne weinig reden om zich zorgen te maken; totdat de asielcrisis in september escaleerde na het 'Wir schaffen das' van de Duitse bondskanselier Angela Merkel. Een flink aantal vluchtelingen wil, vaak via Deens grondgebied, hun heil in Zweden zoeken en in allerijl wordt de brug over de Sont zelfs van een grenspost voorzien. Ondertussen weet de Deense Volkspartij (vergelijkbaar met onze PVV) de stemming in het land te beïnvloeden door de Denen op die vluchtelingenstroom te wijzen. Zij stellen dat een ja bij het referendum het parlement een *carte blanche* geeft om ook (zonder referendum onder het volk) over toetreding tot het Europese asiel- en migratiebeleid te beslissen.

EURO

In 2000 werd in Denemarken een referendum gehouden over het invoeren van de euro. Met 53 procent van de geldig uitgebrachte stemmen is het voorstel verworpen. De koers van de Deense kroon is echter wel gekoppeld aan de koers van de euro en moet tussen een bandbreedte van 2,25 procent blijven. Hierna is door diverse Deense politieke partijen nogmaals geprobeerd de euro in te voeren, maar telkens was daar bij de bevolking te weinig steun voor. Na het begin van de eurocrisis in 2008 en de diverse steunpakketten aan Griekenland neemt ook onder Deense politieke partijen de steun voor dit idee af.

INTERPRETATIE

De vluchtelingencrisis en de angst voor een regering die 'zonder enige ruggespraak' over migratie en asielinstroom kan besluiten, dreigden het referendum te overschaduwen; dit terwijl het daar niets mee te maken heeft. Het gevolg is bekend: 'Danskerne siger 'Nej!' til EU'. Het nee-kamp heeft voldoende verarring onder de bevolking gezaaid en de angst voor het verlies van autonomie aangewakkerd. Het ja-kamp heeft onvoldoende duidelijk kunnen maken dat het daar helemaal niet om ging en welke problemen Denemarken krijgt nu Europol anders wordt ingericht en het niet over maatregelen aangaande criminaliteitsbestrijding mag meepraten.

Een zelfde lot lijkt het Nederlandse referendum over het associatieverdrag met Oekraïne beschoren. Het associatieverdrag met Oekraïne houdt in dat het land handelsvoordelen krijgt als het met de Europese Unie handelt, net zoals een land als Moldavië dat al heeft.

De PVV heeft echter in de media de link met een komend EU-lidmaatschap van Oekraïne gelegd. Hierdoor zouden, wederom volgens de PVV, tienduizenden Oost-Europese arbeiders onze kant opkomen, inclusief de daaruit voortvloeiende overlast en banenpikkerij. Het referendum kan, zeker voor inwoners voor wie de tekst van het associatieverdrag lastig is, al snel lijken op een stem 'voor of tegen de Europese Unie', terwijl daar helemaal geen sprake van is. Hoe het ook zij. De uitslag zal door zowel het ja- als het nee-kamp in het eigen straatje worden uitgelegd. Met alle verarring en eventuele teleurstelling alom. Wordt ongetwijfeld vervolgd! ♦

Noten

1. Het verdrag werd ondertekend door Nederland, België, Luxemburg, Duitsland, Denemarken, Griekenland, Spanje, Frankrijk, Ierland, het Verenigd Koninkrijk, Italië en Portugal.
2. Zweden heeft een de facto-uitzondering. Zij moeten de euro wel invoeren, maar er is geen datum bepaald.
3. In de nieuwe situatie krijgen de EU-ministers van Veiligheid het bij Europol voor het zeggen.

INTERVIEW MET NEXUS-OPRICHTER ROB RIEMEN

'DIT IS HET TIJDPERK VAN DE GEORGANISEERDE DOMHEID'

'Als we zo door blijven gaan, dan gaat het mis', het is een van de eerste dingen die Rob Riemen stellig zegt, maar hij heeft nog veel meer te vertellen. Hij is oprichter van het Nexus Instituut en schreef het openingsessay van het boek *De Terugkeer van Europa*.

VERA BOONMAN

In *De Terugkeer van Europa* schrijft Rob Riemen over Europa, de Phoenicische prinses uit de Griekse mythologie. Hij vertelt over haar alsof ze een gedachtegoed is, niet enkel de verenigde landen die naar haar vernoemd zijn: 'Mensen zijn de enige wezens op aarde die hun eigen bestaan bepalen. Aan de ene kant hebben we instincten zoals jaloezie en woede. We zijn onzeker, maar we stellen ons ook vragen - waar we ook ongelukkig van kunnen worden. We weten van vriendschap en liefde'. Terwijl Riemen praat beweegt hij met zijn armen om zijn woorden kracht bij te zetten. Hij spreekt met overtuiging en ook uit zijn essay lijkt het alsof hij op zoek is naar iets moois in onze samenleving.

In het essay lijkt het alsof u terugverlangt naar hoe Europa vroeger was. Was vroeger dan alles beter?

'Het gouden tijdperk bestaat niet en heeft ook nooit bestaan. Europa is een grote geschiedenis van genocide en godsdienstoorlog. De oorlog is ook niet van gisteren. Het Midden-Oosten is onze achtertuin geworden. Ondertussen zien we hoe machteloos we zijn. Amerika stevent af op verkiezingen waarbij aan de republikeinse kant Ted Cruz en Donald Trump naar voren komen, dat zou jaren geleden onvoorstelbaar zijn. Fascisme is niet verdwenen. Dat zie je ook in Frankrijk, met Marine Le Pen, en de Denen hebben net

een wet aangenomen waar de nazi's trots op zouden zijn. Hierin staat dat asielzoekers die veel geld of kostbaarheden bij zich hebben die in moeten leveren. Zo betalen ze mee aan hun eigen opvang.

Alles wat wij meemaken, heeft iemand al eens meegemaakt. Al die zoektochten zijn allemaal terug te vinden in schilderijen en muziekstukken. Deze cultuur hebben wij nodig om antwoorden op de belangrijkste vragen in het leven te vinden. Haal dat allemaal weg - haal alle kwaliteit weg - en je houdt alleen nog maar kwantiteit over. Het is nooit genoeg, altijd is er een getal groter. Al heb je al het geld van de wereld, altijd is er ergens een Dagobert Duck met meer geld. Daarvoor willen we waarschuwen in ons boek. De verandering van de samenleving gaat altijd in kleine groepjes. Vroeger waren de kloostergemeenschappen de eersten die verhalen opschreven. Vervolgens kwamen de universiteiten. De verlichting en het humanisme volgden. Nu wil Nexus die verandering teweegbrengen.'

In een interview met Knack vertelt u dat 'jongeren worden verneukt waar ze bij staan'.

'De samenleving heeft jongeren goed onderwijs ontnomen. Je hebt cultuur nodig om de dingen om je heen te begrijpen en dat is deze generatie in hoge mate ontnomen. Het is die generatie die de prijs betaalt, maar ze steken hun kop

in het zand. Je kunt niet blijven doen alsof alles cool en happy is. Duizend likes zijn niet het belangrijkste. Mij verbaast het gebrek aan passie. Jongeren stemmen nu voor de PVV, alsof ze al hebben opgegeven.

Dan zeggen ze over Geert Wilders: "Hij pleegt toch geen geweld?". Maar hij strooit met haat, hij kweekt agressie. Een samenleving kan niet bestaan zonder een gevoel van solidariteit. Zonder dat klappt de decadente samenleving in elkaar. Ik ben twee keer zo oud, ik kan de dans ontspringen. De jongeren hebben de sleutel voor de toekomst in handen. De regerende elites hebben geen interesse om de samenleving te veranderen. Ik zeg het wel eens vaker; dit is het tijdperk van de georganiseerde domheid.'

Georganiseerde domheid?

'Het kan allemaal anders. Ik ben iemand die geluk heeft gehad om met intellectuele media te worden gevoed. Het is belangrijk dat je bepaalde dingen meekrijgt, zoals de verhalen van William Shakespeare. Die gaan over jaloezie, rijkdom en verraad - je ouders zouden je deze verhalen al moeten meegeven. Het zijn belangrijke lessen. Jongeren moeten de instrumenten in handen krijgen om zich verder te ontwikkelen. Zo is maatschappijleer eigenlijk een zielig vak. Het zit in het hoekje van het onderwijs, terwijl jongeren juist daar belang-

rijke waarden kunnen meekrijgen. Het is een geitenwollensokkenvak.

Jongeren zijn doodgegooid met onzin-informatie. De hersencellen zijn kapot-gemaakt en nu kunnen we de wrange vruchten plukken. Sigmund Freud vroeg het zich al af: hoe komt het dat het telkens weer mis gaat? De menselijke natuur vergaat niet. Beschaving is alleen het dunne laagje erom heen. 'Vrede is de uitzondering, oorlog is de rede', zegt hij; daarom ook de dure plicht van elke generatie dat je jezelf geestelijk ontwikkelt. Niet alles moet *smart* en Facebook is een leugen. Mensen hebben vijfhonderd vrienden op social media, terwijl je in het echte leven slechts met één vriend bent gezegend. Beschaving is niet iets wat je kunt downloaden.'

Heb je dan cultuur nodig om gelukkig te worden?

'Ja, maar wat is dan cultuur, en wat maakt mensen gelukkig? In het algemeen heb je misschien een geluksgevoel na lekker eten of goede seks. Maar als mensen zichzelf echt gelukkig wanen, heeft hun leven zin, is het betekenisvol. Je hebt geen gevoel meer van melancholie en je doet iets zinnigs met je leven. Dat zinnige kan voor iedereen anders zijn. Je kunt een goede verpleegster zijn of een goede loodgieter, een goede vader of moeder. Er zijn blijvende waarden vervuld.

Mensen willen antwoord op de grote morele vragen van het leven. Eigenlijk heeft iedereen dezelfde vragen als Socrates. Antwoorden vind je niet in de economie en niet op Facebook, maar in cultuur. Lees bijvoorbeeld *De Toverberg* van Thomas Mann, waarin een jong iemand met tbc besmet raakt en zich in het sanatorium met de belangrijkste vragen van het leven bezighoudt. Bekommer je om je ziel. Eigenlijk zou je op een universiteit over deze vragen moeten leren, maar dat is nu niet meer. Je kunt deze vragen niet vermijden. Als je die mijdt dan word je een surrogaat in deze wereld. Dan wil je de leegte opvullen met games, geld en IS. Dit alles is al jaren geleden door Friedrich Nietzsche voorspeld.

Vakken als maatschappijleer en geschiedenis zouden eigenlijk in het centrum van het onderwijs moeten staan. Jongeren moeten literatuur lezen, niet Carrie Slee. Met deze belangrijke algemene ontwikkeling ben je veel minder kwetsbaar, kun je beter de waarheid van leugens onderscheiden en zie je eerder wat zin in heeft en wat niet.'

Rob Riemen (foto: Joyce van Belkom)

U heeft zoveel literatuur gelezen en cultuur bekeken. Bent u dan gelukkig?

'Ik ben heel gelukkig. Het belangrijkste voor mij is om erachter te komen wat de ware passie in mijn leven is. Als je altijd achter je computer blijft zitten, dan kom je er niet achter. Neem Vincent van Gogh. Hij wilde schilderen. Vervolgens verkocht hij één schilderij in zijn hele leven. Hij werd zwaar depressief omdat hij dacht dat niemand zijn passie erkende. Dat kwam pas na zijn dood. Zo heeft hij iets achter gelaten wat voor eeuwig is. Dat is de truc. Laat je niet gek maken door een

goede baan te vinden waar je toevallig veel mee verdient. Doe iets zinvol met je leven.

Zelf zou ik graag nog meer boeken schrijven. Nexus bestaat nu 25 jaar en dat zou ik graag verder uitbreiden. Zo willen we een Nexus Academie opstarten voor jonge mensen uit de hele wereld die merken hoe weinig ze uit het normale onderwijs krijgen. Ik heb heel veel geluk gehad dat ik vijftig jaar geleden ben geboren. Ik gun het de jonge mensen van nu ook dat zij net zoveel onderwijs meekrijgen als ik.' ♦

MAATSCHAPPIJLEERLINGEN EN TWIJFELAARS

Wanneer je in de klas rondkijkt, lijken leerlingen op verschillende manieren te schakelen tussen de cultuur thuis en bij vrienden en die op school en bij maatschappijleer. Voor sommige leerlingen verloopt deze overgang soepel of hanteerbaar, voor anderen onzeker of zelfs onmogelijk. Om in termen van maatschappijleer te blijven: het socialisatieproces verloopt in het geval van enculturatie gemakkelijker dan bij acculturatie. Wat betekent dit voor de lessen maatschappijleer?

HINKE MUL

In 1995 concludeerde Victoria Costa in haar artikel met de zeer toepasselijk naam *When science is another world* dat een soepele overgang tussen de persoonlijke culturen en die op school meestal tot meer succes en zelfvertrouwen leidt, terwijl leerlingen die meer moeite met de overgang tussen de culturen hebben het betreffende vak als een andere wereld ervaren.

Bij een vak dat de kern voor burgerschapsvorming vormt is dat zeer zorgwekkend; niet alleen voor de burgers zelf, maar ook voor het effectief functioneren van de democratie. Als ook binnen het vak maatschappijleer groepen leerlingen zijn te herkennen die maatschappijleer als een andere wereld ervaren, dan is hierover meer kennis noodzakelijk. Docenten en andere betrokkenen kunnen leerlingen die dat nodig hebben daardoor passende begeleiding geven. Juist voor leerlingen die deze interesses en mogelijkheden niet vanuit thuis meekrijgen, zou maatschappijleer een kader moeten bieden van waaruit leerlingen kunnen meedenken en meedoen in de maatschappij. Vandaar dat ik tijdens mijn afstudeeropdracht voor de lerarenopleiding aan de Universiteit Twente, door middel van kwalitatief onderzoek heb gekeken of er inderdaad verschillende groepen leerlingen zijn te onderscheiden; verschillend wat betreft de visie die leerlingen hebben op school in het algemeen en maatschappijleer in het bijzonder. Ook is gekeken naar de mate waarin de cultuur van thuis en bij vrienden overeenkomt met die op school en bij maatschappijleer.

Q-METHODOLOGIE

Het onderzoek werd uitgevoerd met behulp van Q-methodologisch onderzoek. Deze onderzoeksmethode onthult verschillende standpunten, die door leerlingen binnen een groep worden gedeeld. Leerlingen beoordelen 38 stellingen over verschillende aspecten van maatschappijleer. Vervolgens rangschikken zij deze stellingen in een standaard-normalverdeling (zie afbeelding), van geheel oneens tot geheel mee eens. Aan twaalf van de 31 leerlingen werd tijdens het sorteren gevraagd hardop te denken. Dit om de kwantitatieve data met achterliggende motivaties en interpretaties te verrijken. Q-methodologie is trouwens ook een boeiende methode om leerlingen in de les dieper over maatschappijleer of een ander onderwerp te laten nadenken.

-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4

RESULTATEN

In het onderzoek werden vijf verschillende gedeelde standpunten gevonden. De leerlingen die deze standpunten deelden worden kort beschreven. Hoewel een

onderzoeker binnen Q-methodologisch onderzoek geen conclusies mag trekken aan de hand van de demografische gegevens zoals leeftijd, sekse enzovoorts, zullen de belangrijkste verschillen tussen

de groepen toch worden genoemd omdat ze meer inzicht in de gedeelde standpunten geven. De participantengroep bestond uit 31 havo-4-leerlingen. Het aantal jongens en meisjes was ongeveer gelijk. Een op de drie leerlingen volgde naast maatschappijleer ook maatschappijwetenschappen. Naast deze data uit het onderzoek worden suggesties voor het onderwijs gegeven, gebaseerd op eigen ervaringen en opmerkingen van leerlingen en collega's.

LEERLINGEN

De intrinsiek gemotiveerde en succesvolle **maatschappijleerlingen** ervaren een soepele overgang tussen hun persoonlijke culturen en die bij maatschappijleer. Zij vinden maatschappijleer niet alleen relevant voor hen persoonlijk, maar voor alle burgers in een democratie. Voor deze leerlingen hoeft het vak niet te worden opgeleukt, zij hebben juist behoefte aan meer diepgang door middel van abstracte thema's.

Het is dan ook niet verassend dat deze **maatschappijleerlingen** het hoogste gemiddelde behaalden voor maatschappijleer en relatief veel van hen ook maatschappijwetenschappen volgden. Opvallend is het grote aantal meisjes in deze groep en dat veel van de leerlingen die waren blijven zitten ook in deze groep zaten.

De **brave bètaleerlingen** hebben een negatieve visie op maatschappijleer. De cultuur van maatschappijleer komt niet overeen met die van thuis en botst zelfs met de cultuur van vrienden, hetgeen het socialisatieproces bemoeilijkt. Wel waar-deren de **brave bètaleerlingen** het sociaal-wetenschappelijke aspect van maatschappijleer. De focus van deze leerlingen ligt echter op andere vakken. Zij hebben moeite met maatschappijleer, zowel qua niveau als qua interesse, en hebben dan ook behoefte aan kleine stappen en veel begeleiding. Dit standpunt werd vooral door jongens gedeeld, die tevens tot de jongste participanten van het onderzoek behoorden. Het nut van maatschappijleer kan voor hen worden aangetoond door aan te sluiten bij bèta-onderwerpen.

De **sociale slimmeriken** profiteren van de maatschappelijk betrokken persoonlijke culturen om hen heen, die deels overeenkomen met die bij maatschappijleer. Ondanks hun capaciteiten missen zij echter de intrinsieke motivatie en zien zij maatschappijleer als irrelevant voor hun persoonlijke toekomst. Politiek interesseert hen niet en de **sociale slim-**

In klassen zijn verschillende groepen leerlingen te onderscheiden (foto: Hinke Mul)

meriken denken meer te kunnen leren van de mensen om hen heen, dan uit een boek. Opvallend genoeg gebruikten de geïnterviewde leerlingen veel vaktermen in hun taalgebruik. Deze sociaalwetenschappelijke interesses en capaciteiten bieden een aanknopingspunt om deze leerlingen bij het politieke aspect van maatschappijleer te betrekken.

De **twijfelaars** worden erg onzeker door de verschillen tussen de cultuur bij maatschappijleer en de cultuur die zij thuis en, in mindere mate, bij vrienden ervaren. Zij zien maatschappijleer als het domein van experts en ze delen hun afschuw van het vak met hun ouders. Bij de **twijfelaars** lijkt de invloed van thuis groter dan de invloed van vrienden. Deze leerlingen behaalden een relatief laag gemiddelde voor maatschappijleer en het merendeel van hen bleef aan het einde het schooljaar zitten. Net zoals voor de **brave bètaleerlingen** is het voor deze leerlingen van belang dat de lesstof in kleine stappen wordt aangeboden. Het enige nut dat zij zien is dat het hen op het stemmen voorbereidt. Deze invalshoek en het relateren aan hun dagelijks leven kan ze bij de les houden.

Tot slot de **yolo'ers**, wiens thuiscultuur wel overeenkomt met die bij maatschappijleer, dit in tegenstelling tot de cultuur van hun vrienden. Ook hier lijkt de invloed van de thuiscultuur leidend te zijn, aangezien deze leerlingen wel goede resultaten behalen. Hoewel de **yolo'ers** wel denken dat ze bij maatschappijleer iets hebben geleerd en dat het vak ze

op de 'grote mensenwereld' voorbereidt, lijken ze zich nog niet zo met de toekomst bezig te (willen) houden. Zij leven meer op dit moment: *You only live once* tenslotte. Het is dan ook van belang deze relatief jonge leerlingen te laten zien dat die grote mensenwereld niet zo ver weg en abstract is als zij denken. Meer praktische toepassingen kunnen hen helpen het nut van het geleerde in te laten zien.

SUGGESTIES

Concluderend zijn er vijf verschillende standpunten over maatschappijleer gevonden die aan de culturen waarin leerlingen opgroeien zijn te relateren. Ook waren de resultaten goed te vergelijken met eerder Amerikaans onderzoek van Costa. Dat impliceert dat deze groepen niet vakspecifiek zijn, maar dat er sprake is van een breder socialisatieproces waar een grote groep leerlingen mee te maken heeft. Het is dan ook van belang dat docenten zich niet alleen bewust zijn van de diverse socialisatieprocessen, maar tevens rekening houden met de kenmerken van de gevonden groepen om hen zo beter te kunnen begeleiden. Vervolgonderzoek is nodig om deze passende begeleiding te ontwikkelen. Ook zou het goed zijn om de verschillende groepen nog uitgebreider te onderzoeken op verschillende niveaus van onderwijs. ♦

Hinke Mul is docent maatschappijleer en maatschappijwetenschappen op Het Twickelcollege in Hengelo.

NIET VERDRINKEN IN EEN MOERAS VAN SCHITTERENDE OPDRACHTEN

‘Jullie hebben toch altijd vrij?’ Dat is het bekende beeld dat ik regelmatig naar mijn hoofd krijg geslingerd. Wij, docenten maatschappijleer, weten wel beter, maar het kan anders.

DAAN VAN DER HOEK

In veel vervolgoopleidingen, maar ook bij de nodige werkgevers, is het portfolio gemeengoed geworden. Om de leerlingen alvast met een dergelijke werkwijze kennis te laten maken, heeft dit naast een inhoudelijk en praktisch element ook een voorbereidend element. Leerlingen maken gedurende een lesperiode een reeks compacte opdrachten. De opdrachten hoeven aan het begin van de periode niet allemaal te worden geformuleerd, zodat er ook aandacht voor de actualiteit kan zijn. Belangrijk bij de opdrachten is dat ze compact zijn, zodat de leerlingen worden *gedwongen* om spitsvondig te zijn en met eigen formuleringen te komen. Ook is het aan te raden om een aantal concreet toetsbare elementen in de opdracht op te nemen. Hoe concreter toetsbaar, hoe eenvoudiger na te kijken. Naast de concreet toetsbare elementen kan er in het uiteindelijke beoordelingsformulier voor worden gekozen om ruimte te geven voor beloning van excellente uitwerkingen.

VOORBEELDEN

Met het thema Pluriforme samenleving kunnen docenten maatschappijleer vele kanten op. Zo kan worden gekozen om het thema Socialisatie een belangrijke rol te laten spelen. Bijvoorbeeld door na de klassikale behandeling van met socialisatieproces samenhangende begrippen leerlingen de opdracht te geven om hun eigen socialisatieproces aan de hand van deze begrippen in een lopend verhaal uit te werken. Hierin geven ze van alle begrippen minimaal twee voorbeelden, zoals bij het begrip *imitatie*: ‘Mijn voetbaltrainer deed voor hoe je op een goede manier een bal aanneemt en vervolgens deed ik het na’. Een andere opdracht bij het thema Socialisatie kan bijvoorbeeld worden gegeven bij

het kijken naar de documentaire *Louis and the Nazis*. In deze documentaire volgt Louis Theroux overtuigde nazi's. Leerlingen kunnen aan de hand van deze documentaire een stelling formuleren en vervolgens in minimaal 400 woorden twee voor- en tegenargumenten en de eigen mening uitwerken.

THEORIE TOEPASSEN

Het kan ook zeer leerzaam zijn om theoretische modellen concreet op een eigen situatie of een situatie uit een documentaire te laten toepassen. In het televisieprogramma *De Hokjesman* worden verschillende subculturen in Nederland belicht. Het is al leerzaam om te kijken, maar als leerlingen de cultuurdimensies van Hofstede op deze concrete groep moeten toepassen kunnen zij meer inzicht krijgen in het *anders* zijn van dergelijke groepen. Het is aan te raden

Toepassen van theoretische modellen op dagelijks leven met behulp van *De Hokjesman* (foto: Marion Golsteijn / Wikimedia)

om de verschillende afleveringen over de klas te verdelen, zodat niet alle leerlingen dezelfde aflevering bekijken.

Een derde categorie waaruit kan worden geput betreft de rapporten van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) waarin jaarlijks bepaalde maatschappelijke verschijnselen systematisch worden uitgewerkt. Bekend voorbeeld is het *Jaarrapport Integratie*. Hierin wordt gekeken naar de integratie van verschillende groepen op verschillende gebieden. De hoofdstukken zijn prima onder de leerlingen te verdelen. Een vrij simpele opdracht die kan worden meegegeven is dat iedere leerling een standpunt voor politiek beleid moet formuleren aan de hand van de feiten die in het toegewezen hoofdstuk worden genoemd.

BEOORDELING

De tijdbesparende elementen lijken nu vooral te zitten in het compact maken van de opdrachten. Er is echter nog een tweede belangrijk element: de *peer*-beoordeling. Klasgenoten schrijven feedback voor elkaar. Deze geschreven feedback maakt significant deel uit van de eigen beoordeling. Een vrij simpele truc om vriendjespolitiek te voorkomen is door de portfolio's op te halen en vervolgens in omgekeerde volgorde weer uit te delen, door van te voren te bepalen welke *koppels* elkaar beoordelen en dit pas bij het beoordelingsmoment kenbaar te maken. De praktijk leert dat *vriendjes* vaak zoveel mogelijk bij elkaar in de buurt gaan zitten. Naast de opdrachtelelementen moeten er ook algemene beoordelingskenmerken worden geformuleerd, zoals verzorging van het geheel en spelling en taalgebruik. Leerlingen zijn zeer goed in staat om elkaar feedback te geven en de bepaling van het eindcijfer kost dan ook aanmerkelijk minder tijd. ♦

DE WERKVLOER

EXTRA POEN

Een paar weken geleden werd er een proefballonnetje opgelaten door de Rotterdamse wethouder van Onderwijs. Leraren in de grote steden moeten een welkomstbonus krijgen omdat ze het zwaarder hebben dan hun collega's in de provincie. Het idee was ontstaan omdat men in Rotterdam moeite heeft om voor bepaalde vakken leraren te vinden. Klopt deze gedachtengang, zo vroeg ik me af, is lesgeven in de grote stad zwaarder dan daarbuiten?

Toen ik in 2001 als echte officiële zij-instromer de overstap naar het onderwijs maakte, bekeken we op de lerarenopleiding een aflevering van de serie *4-havo, een klas apart*. De school bevond zich in Hoorn. Geen platteland, maar zeker ook geen grote stad - of spreekt hier Amsterdamse arrogantie? De leraren in die serie hadden het heel erg zwaar. Leerlingen waren hondsbrutaal, hadden werkelijk geen respect voor degene die voor de klas stond, pesten en treiterden en klommen tijdens de les uit het raam. Aan ons, toekomstige docenten de vraag, wat er anders en beter kon. Het leek me geen eenvoudige opgave. Wist ik het echt wel zeker dat ik voor de klas wilde?

Ik kreeg als zij-instromer meteen een baan voor een paar klassen op een vmbo-school in Amsterdam-Oost. De klassen bestonden uit maximaal vijftien leerlingen, maar het voelde als vijftig. Tijdens supervisiebijeenkomsten op de opleiding, spraken mijn collega-studenten over hun problemen in de les. Dat het bijvoorbeeld soms wel vijf minuten duurde voordat ze konden beginnen, omdat het zo rumoerig was. Ik vertelde over tafels en stoelen die 's ochtends om half tien door mijn lokaal werden gesmeten.

Ondanks bovenstaand voorbeeld had ik het enorm naar mijn zin op die school en ging het lesgeven me steeds beter af. Toen ik wegging was dat volgens het *last-in-fist-out*-principe. Ik was graag gebleven. De leerlingen waren weliswaar lastig, maar ook open en heel spontaan. Inmiddels werk ik al jaren op een andere school in Amsterdam-Zuid. Dat is andere koek. Ordeproblemen heb ik niet. Soms duurt het een paar minuten voordat ik met mijn les kan beginnen of is er sprake van algehele lamlendigheid, maar doorgaans zijn de leerlingen heel gemakkelijk en zeer aanspreekbaar op hun gedrag.

Beide scholen zijn in de grote stad, maar toch totaal onvergelijkbaar. Werken in het onderwijs is over het algemeen relatief zwaar als we de cijfers over uitval en overspannenheid met veel andere beroepen vergelijken. Veel klassen en klussen om in de lucht te houden. De werkdruk is doorgaans hoog. Veel docenten worden bovendien niet blij van de toenemende druk van Inspectie en ouders. Werken in het onderwijs is echter ook heel leuk, geeft veel voldoening en houd je jong... en welke baan is zonder stress of minder leuke kanten?

Toch kiezen niet heel veel mensen voor het onderwijs en al helemaal niet voor bepaalde vakken. Of die 5.000 euro ze over de streep zal trekken valt nog te bezien. Ik denk wel dat het beter is om leraren op bepaalde moeilijke scholen financieel wat ruimer te belonen dan zo'n ondefinieerbare categorie als 'scholen in de grote steden'. ♦

Anique ter Welle

VROUW IS OP ZOEK NAAR HET PERFECTE LICHAAM

Vera Boone schreef een scriptie ter afronding van haar master Gender studies aan de Universiteit van Utrecht: *Critical media literacy in secondary education*. Zij ontwierp in dit kader een workshop voor leerlingen waarbij zij leerlingen bewust wil maken van de sociale rollen in de media.

Ze bericht over haar scriptie en hoe ze haar bevindingen omzette in een workshop over afbeeldingen van dominante en gemarginaliseerde groepen in de populaire media.

VERA BOONE

Een goed onderzoeksproject begint bij verbazing en nieuwsgierigheid. Hiermee startte mijn onderzoek naar kritische media-educatie op de middelbare school. Omdat er tijdens mijn eigen middelbareschoolperiode nog geen sprake van media-educatie was, en dit wel heel belangrijk is voor de algemene ontwikkeling, ben ik hier onderzoek naar gaan doen. Voor mijn scriptie heb ik een workshop geschreven en deze in een havo-5-klas bij maatschappijwetenschappen gegeven. Doel is de bevordering van kritische mediageletterdheid, met een focus op gender en etniciteit. Ik wilde hetgeen ik tijdens mijn opleiding over media had geleerd op middelbare scholieren overdragen - niet alleen om een schriftelijk resultaat van mijn thesis in de vorm van een scriptie wilde hebben, maar het liefst om de wereld te veranderen. Om het binnen de perken van een paar maanden onderzoek te kunnen houden nam ik genoegen met het maken van een klein verschil binnen een klas.

Kritische mediageletterdheid houdt in dat de vorm en inhoud van mediaboodschappen scherp worden geanalyseerd op ideologie, vooroordeel en de impliciete en expliciete connotaties in de representatie ervan.¹ De geletterde toeschouwer stelt dus kritische vragen bij elke vorm van media die hij tegenkomt. Deze kritische vragen worden momenteel tot op zeker hoogte al in de maatschappijwetenschappen lessen gesteld. Zo wordt er gekeken naar stereotypen in de media en de betrouwbaarheid

van verschillende bronnen. Met mijn project wilde ik echter een laag dieper gaan, naar wat echt van belang is en wat verbazingwekkend genoeg nog niet in het vak werd behandeld.

MEER MEDIA-EDUCATIE

In de manier waarop dominante en gemarginaliseerde groepen in populaire media worden afgebeeld (of juist niet), schuilt uitsluiting, verschil en discriminatie. Het is belangrijk voor leerlingen om deze dimensies van discriminatie te kunnen zien. In de illustratie bij dit artikel is een reclame uit de jaren vijftig te zien waarin de vrouw compleet wordt gedenigreed. Dat begrijpen we nu, maar in die tijd waren deze reclames helemaal niet merkwaardig voor het gros van de toeschouwers. In hedendaagse mediabeelden is vaak een scenario te zien waarin meestal blanke mensen de hoofdrol spelen en gekleurde mensen de bijrol. Wanneer een blanke vrouw in een hoofdrol wordt afgebeeld, ligt de focus meestal op haar uiterlijk en romantiek in plaats van haar intellect. Deze beknopte voorbeelden zenden een boodschap uit. De gekleurde persoon is er ter opvulling en de vrouw is altijd op zoek naar haar grote liefde en het perfecte lichaam. Het is belangrijk dat wij ons bewust worden van de sociale rollen die in media worden afgebeeld zodat wij minder vatbaar voor deze boodschappen worden. Door leerlingen theoretische en historisch gegronde kaders mee te geven, krijgen ze hulpmiddelen waarmee ze de sociaal-culturele en historische

gevallen van verschil, uitsluiting en marginalisering kunnen analyseren.² Door de consequente acceptatie of verdoezeling van gevallen van uitsluiting en marginalisering door de jaren heen, worden deze genormaliseerd. De media zijn één platform waarop deze genormaliseerde boodschappen worden gedeeld. Juist door deze normalisering in populaire media wordt het steeds moeilijker om zonder de juiste *tools* uitsluiting en marginalisering te herkennen. Deze visueel ingerichte workshop beoogde het meegeven van deze hulpmiddelen. Zo heb ik interactieve opdrachten bedacht aan de hand van filmpjes met interviews met mijn medestudenten en werd aan de hand van een animatiefilmpje de theorie, en dus de *tools*, uitgelegd en toegankelijk gemaakt. Voor een visuele analyse werd ook gebruikgemaakt van posters die eerder door mij tijdens een stage bij Cinema Delicatessen waren geanalyseerd op gender en etniciteit.

SUCCES

De workshop zelf was een succes. De leerlingen, die dagelijks met verschillende media te maken hebben, wisten goed te benoemen wat ze in de posterbeelden zagen. Na het aanleren van de *tools* konden ze echter ook uitleggen wat ze zagen en beargumenteren wat ze ervan vonden. Het was in een workshop van een uur helaas niet mogelijk om dieper in te gaan op de verschillende dominante en gemarginaliseerde rollen in de

media. Deze diepgang is uiteindelijk in mijn scriptie opgenomen als voorstel voor nieuwe inhoud voor het nieuwe curriculum van maatschappijwetenschappen. ♦

Noten

1. Douglas Kellners and Jeff Share, 'Critical Media Literacy, Democracy, and the Reconstruction of Education', in: Donald Macedo and Shirley R. Steinberg, *Media Literacy; a reader*, Peter Lang Publishing, New York, 2007, p. 710.
2. Carmen Luke, 'Feminist pedagogy and critical media literacy', in: *Journal of Communication Inquiry* (1994), pp.30-47.

Vera Boone volgde een bachelor Antropologie en Geografie aan het University College Roosevelt in Middelburg. Haar master Gender studies voltooide zij aan de Universiteit Utrecht. De scriptie Critical media literacy in secondary education; A workshop with a focus on gender and ethnicity in havo 5 'maatschappijwetenschappen'-class en de bijbehorende videoclips zijn onder 'Vera Boone' te vinden op studenttheses.library.uu.nl. Als u geïnteresseerd bent in een gesprek over dit onderwerp dan kunt Vera Boone bereiken via: veraboone@hotmail.com.

RECENSIES

STORM NOG NIET UITGERAASD

Hoe recenseer je 84 korte verhalen over belevenissen in zes verschillende landen die in één boek zijn gebundeld? Je laat de verhalen voor zichzelf spreken! In onderstaand verhaal voetbalt de auteur met jongens in een vluchtelingen-kamp in Libanon.

Een van de jongens waarmee ik voetbal vraagt me hoe laat het is. 'Ik heb geen horloge', zeg ik. 'Heb je wel een pen?'; vraagt hij verwachtingsvol, 'Wil jij een pen?'. Het jongetje knikt. Ik haal een pen uit mijn tas, wil die aan hem geven en bedenk me. 'Steek je arm eens uit', zeg ik. Op zijn pols teken ik een horloge en zet de wijzers op twee uur. De jongen begint te lachen. 'Hoe laat is het?', vraagt ik hem. De jongen kijkt moeilijk naar zijn arm. 'Weet je niet hoe je klok moet kijken?'. 'Jawel hoor', zegt hij dan. 'Hoe laat is het dan?'. 'Het is twee uur, maar dit horloge van jou loopt achter.'

Sinan Can en Thomas Blom reizen als documentairemakers door zes Arabische landen op zoek naar de gevolgen van de Arabische Lente. De documentaire verschijnt als serie bij de NPO en Can besluit een boek te schrijven over alles dat niet is gefilmd. Het resultaat is 84 verhalen van één à twee pagina's over gebeurtenissen in Tunesië, Libië, Egypte, Irak, Libanon en Syrië. De verhalen zijn telkens een verslag van een persoonlijke ontmoeting met een inwoner van een van deze landen. Can is een vlotte schrijver en de teksten lezen dan ook lekker weg. Voordeel is dat een verhaal dat *iets minder is*, al snel wordt gevolgd door een verhaal dat wel bij de strot grijpt (en die zijn er veel). Nadeel is dat de verhalen zo kort zijn dat je nooit met de hoofdpersoon kunt *meeleven*. Dat is een gemis, juist omdat sommige verhalen zo schrijnend zijn en om meer vragen. Iets voor in de klas? Niet in zijn geheel, maar sommige losse verhalen wel. Deze kunnen als illustratie worden gebruikt in lessen over democratie, vluchtelingen en de Verenigde Naties. *Dvd*

Sinan Can, DE ARABISCHE STORM. VIJF JAAR NA DE LENTE, Uitgeverij Lebowski, 2016, 56 bladzijden

INTERCULTUREEL HANDBOEK

Het is geen heel nieuw boek, maar de sterk herziene zesde druk van *Intercultureel onderwijs in de praktijk*. Om de actualisering en nieuwe invalshoeken te onderstrepen is voor een nieuwe titel gekozen.

Cultuurele diversiteit in de klas is in de eerste plaats bedoeld voor studenten van lerarenopleidingen, voor alle niveaus. Van toekomstige leraren mag immers worden verwacht dat ze in de klas adequaat kunnen omgaan met culturele verschillen en daarvoor levert dit boek een uitstekende basis. Het is ook zeer bruikbaar voor leraren maatschappijler die het nodige willen naslaan in de gedegen theoretische basis of inspiratie willen putten uit de vele praktijkvoorbeelden die dit boek verrijken. Drie hoofdstukken, 'Sociale categorisatie', 'Discriminatie' en 'Cultuur', zijn stevig geworteld in de sociologie. Daaraan vooraf gaat een algemene inleiding en een heldere schets van de huidige situatie in Nederland. Een later hoofdstuk gaat daar dieper op in, met name op recente ontwikkelingen en op veranderende politieke opvattingen. De toepassing in de praktijk zorgt voor de afsluiting; waar moet een leerkracht rekening mee houden en hoe past hij dat toe in de klas. De uitgewerkte simulatiespellen kunnen hem daarbij helpen. Een enkele kanttekening mag niet in een recensie ontbreken. Bij praktische suggesties was iets meer onderscheid tussen basis- en voortgezet onderwijs gemakkelijk geweest. Zo kan een docent maatschappijler moeilijk contact met ouders onderhouden, behalve als mentor. De rol van het internet en van schoteltelevisie als niet-Nederlandse informatiebronnen had aandacht verdiend als belemmerende factor voor integratie - afwijkend van vorige generaties. In de klas werkt dat immers door, met groeiende twijfel over de objectiviteit van de docent. Zonder problemen te verdoezelen blijft het boek optimistisch van toon over toekomstige integratie en de noodzaak en mogelijkheden van intercultureel onderwijs nu. Voor onderwijs is dat het enige juiste uitgangspunt. Kortom een uitstekend boek: van harte aanbevolen. *WB*

Hans van der Heijde, Luuk Kampman en Klaas Bruin, CULTURELE DIVERSITEIT IN DE KLAS, Uitgeverij Coutinho, Bussum, 2016, 173 bladzijden

AANSPREKENDE ECONOMIE

In *M&P* is eerder betoogd dat economie een sociale wetenschap is. Veel economieboeken proberen dat te verhullen, maar *De grootste show op aarde* laat er geen twijfel over bestaan: onze welvaart is niet afhankelijk van de markt, maar van mensenwerk.

Het boek start met een heldere inleiding in de klassieke economie. Diverse bekende namen passeren de revue, met soms verrassende conclusies. Zo wordt duidelijk dat Adam Smith veel minder als profet van de Vrije Markt optrad dan veelal wordt aangenomen. Al in een vroeg stadium hadden diverse schrijvers oog voor de ongunstige effecten van de markteconomie, met Karl Marx als bekendste vertegenwoordiger. Sindsdien is er steeds sprake geweest van gelovigen in de vrije markt tegenover verdedigers van overheidsbemoeienis. De crisis en Tweede Wereldoorlog in de vorige eeuw bliezen wind in de zeilen van voorstanders van staatsbemoeienis, waarbij vooral John Maynard Keynes naam maakte. Door het verval van het communisme werd de vrije markt weer de heersende leer, met de nodige twijfel sinds de crisis van 2008. De auteur toont overtuigend aan dat de vrije markt helemaal niet zo vrij is en geenszins alleen door vraag en aanbod wordt bepaald. Ten eerste is de overheid daarvoor een te grote speler geworden. Ten tweede wordt die vrije markt duchtig gemanipuleerd met het jarenlange geknoei, met de Liborrente als sprekend voorbeeld. De overheid redt grote banken van een bankroet, maar laat kleine stikken. Door de machtsconcentratie bij enkele supermarkten hebben groenteveilingen hun oude functie verloren. Schrijnend is dat de mededingingsautoriteiten, zowel in Nederland als in de Europese Unie, juist die grote partijen krachtig steunen door hoge boetes op te leggen als een paar boeren onderling een minimumprijs voor hun paprika's afspreken. Een onthullend en lezenswaardig boek, al had de auteur in het tweede deel wat korter van stof kunnen zijn. *WB*

Koen Haegens, DE GROOTSTE SHOW OP AARDE, DE MYTHE VAN DE MARKTECONOMIE, Uitgeverij Ambo/Athos, Amsterdam, 2015, 266 bladzijden

DIGITALE ONDERWERELD

Voor zijn onthullende boek *Dark net* duikt onderzoeks-journalist Jamie Bartlett diep in de krochten van het internet.

Dankzij de digitale munt *bitcoin*, en de onthullingen van Anonymous en WikiLeaks mogen anonieme activisten van het internet op een groeiende belangstelling rekenen. Dit is echter slechts het topje van de ijsberg, zo weet Jamie Bartlett ons in *Dark net* te vertellen. Een paar muisklikken weg bevindt zich een parallel universum, een plek die niet door bedrijven als Google, Facebook en Amazon wordt gedomineerd, maar waar de totale vrijheid van Ayn Rand wordt beleden, met een *marktplaats* voor drugs: de *Silk Road*, waar je volledig anoniem de beste biologische cocaïne kunt bestellen. Deze maken net als normale bedrijven gebruik van gebruikersbeoordelingen, en bulletinboards, zoals */b/*, waar ze geen *likes* uitdelen, maar waar *trollen* de norm is, waarbij je naaktfoto's van iemand ontfutselt en binnen enkele seconden naar alle contacten van het slachtoffer stuurt en waar extreemrechts en antifascisten elkaar infiltreren en bevechten. Kortom, een vrijplaats voor alles wat illegaal is. Het boek behandelt per hoofdstuk een andere uithoek van het *Dark net*: alleen opererende extremisten, zoals Anders Breivik en zijn contacten met extreemrechts, Pro-ana-websites en zelfmoordforums. Allen maken gebruik van het internet om contact met medestanders te leggen. Met name de eerste hoofdstukken, over het ontstaan van het *Dark net* zijn erg geslaagd. Sommige hoofdstukken, zoals die over kinderporno, zijn niet geschikt om voor het slapengaan te lezen. Bartlett laat veel spelers aan het woord en probeert te begrijpen wat ze drijft. Dit maakt het boek prettig leesbaar voor lezers die nieuw zijn in dit digitale schimmenrijk en geschikt als startpunt voor een profielwerkstuk over een van de behandelde onderwerpen. *BB*

Jamie Bartlett, *DARK NET. DAAL AF IN DE DIGITALE ONDERWERELD VAN HACKERS, seks, bitcoins en wapens*, Maven Publishing, Amsterdam, 2015, 312 bladzijden

PRACHTIG ONDERWIJSRISICO

Casper Thomas tracht in zijn boek over de Maagdenhuisbezetting in 2015 te doorgronden wat er toen op de UvA en andere universiteiten gebeurde. Hoe denken de hoofdrolspelers over het protest tegen de manier waarop de academie functioneert?

In 2013 noemde rector magnificus Dymph van den Boom in haar openingsrede op de dies natalis van de Universiteit van Amsterdam (UvA) het belang van academische vorming en kritisch denken en noemde de UvA een plek waar studenten tot 'competente rebellen' worden opgeleid. Toen de rebelse geest zich twee jaar later openbaarde, bleek deze toch minder gewenst dan gedacht. Als eerste werd het Bungehuis bezet, thuishaven van de Faculteit der Geesteswetenschappen, door actiegroep De Nieuwe Universiteit. Zij eiste onder meer democratische verkiezing van het College van Bestuur, vaste contracten voor al het wetenschappelijk personeel en minder rendementsdenken op de universiteit. Daarna volgde de Maagdenhuisbezetting. Vanuit de UvA sloeg het protest ook over naar andere Nederlandse universiteiten. De bezetting van het Maagdenhuis werd het symbool voor de universitaire opstand van 2015 die zich tegen de universiteit keerde, die in hun ogen gedreven werd door bureaucratie, controle-drang en geldtellerij, in plaats van verbeelding, nieuwsgierigheid en intellect. Thomas vergelijkt de bezetting met de *Occupy*-beweging tegen het graaikapitalisme en de groeiende ongelijkheid. Ook met de Maagdenhuisbezetting wilden de studenten aan de kaak stellen dat de huidige manier waarop een universiteit functioneert niet de enig mogelijke is. Thomas vindt het protest model staan voor de grote ideologische strijd van deze tijd: waar ligt de macht in onze samenleving, hoe ver mag het marktdenken doordringen in het dagelijkse leven en hoe zijn publieke diensten als onderwijs en zorg te organiseren? *LM*

Casper Thomas, *COMPETENTE REBELLEN. HOE DE UNIVERSITEIT IN OPSTAND KWAM TEGEN HET MARKTDENEKEN*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2015, 213 bladzijden

COLLEGES OVER MIGRATIE

In zijn collegereeks over migratie voor de Universiteit van Nederland verwijst Leo Lucassen naar de geschiedenis: wat zijn eigenlijk de overeenkomsten en verschillen tussen migratie toen en nu en wat kunnen we daaruit leren?

In het eerste college, *Hoe heeft massa-immigratie Nederland rijk gemaakt?*, laat historicus Leo Lucassen zien dat zonder de toestroom van migranten Nederland in de zeventiende eeuw nooit zo stinkend rijk was geworden: matrozen op de VOC-schepen, huurlingen voor het leger, arbeidskrachten voor de industrieën en zware beroepen als suikerbakkers werden door buitenlanders gedaan. Hoewel afkomstig uit omringende Europese landen, waren de culturele verschillen toen veel groter dan nu. Het hele idee van integratie ontbrak en er waren er geen politieke partijen die er beleid voor ontwikkelden. Wat het verschil met de situatie van de gastarbeiders is, legt Lucassen in het tweede college, *Wat is het verschil tussen Polen en Marokkanen?*, uit. Ook vertelt hij waarom gastarbeiders nodig waren voor de ongekende groei die de Nederlandse economie doormaakte. In de recessie in de jaren zeventig vertrokken deze gastarbeiders niet, maar mochten zij hun gezin laten overkomen - uit sociale en politieke motieven, mede gebaseerd op verworven rechten; rechten die Polen maar heel beperkt hebben. Het derde college, *Waarom stonden Nederlanders te juichen bij de komst van de vluchtelingen?*, over de positie van vluchtelingen, verwijst naar de situatie in 1956 toen Hongaarse vluchtelingen hartelijk werden ontvangen in Nederland. Vluchtelingen zijn echter niet welkom als zij als vreemd en bedreigend worden beschouwd, mede in deze tijd veroorzaakt door populistische partijen en islamofobie. Het vierde college gaat over integratie, identificatie, maatschappelijke positie en de ideologie van sociale ongelijkheid. De reeks wordt afgesloten met een college over de kosten en baten van migratie; een balans die niet alleen kan gaan over financiën, maar over de situatie van enerzijds migranten en anderzijds ontvangende landen. *LM*

www.universiteitvannederland.nl/college/hoe-heeft-massa-immigratie-nederland-rijk-gemaakt/

DOCENTENDAG

We kunnen terugblikken op een geslaagde Docentendag. Zowel de avond als de dag waren - mede dankzij de inzet van vele medewerkers van ProDemos - ook dit jaar weer een groot succes. De voorzitter van de Tweede Kamer, Khadija Arib, verwelkomde de docenten 's avonds in de Oude Zaal. Er was een mooi programma met goede sprekers en interessante workshops. Op de informatiemarkt konden we ons laten inspireren door nieuw lesmateriaal: de *goodybags* gingen goed gevuld naar huis.

EINDADVIES PLATFORM ONDERWIJS2032

Op 23 januari bood het Platform Onderwijs2032 staatssecretaris Sander Dekker zijn eindadvies aan. Het Platform pleit voor een kerncurriculum waarin digitale geletterdheid en burgerschap een prominente plek krijgen, naast rekenvaardigheid, wiskunde, Nederlands en Engels. Het voorstel is om die kennis in drie leerdomeinen te clusteren: Mens & Maatschappij, Natuur & Technologie en Taal & Cultuur. Door de inhoud van vakken binnen die clusters in samenhang aan te bieden, leren leerlingen vakoverstijgend denken en werken. In de volgende fase gaat een ontwerpteam het advies uitwerken tot onderwijsinhoud op hoofdlijnen.

ERELIDMAATSCHAP LIEKE MEIJS

Lieke Meijs heeft zich altijd op vele manieren - en met tomeloze energie - ingezet voor maatschappijleer, maatschappijwetenschappen en burgerschap. In december 2015 ging Lieke met pensioen. De NVLM heeft haar een erelidmaatschap aangeboden. Op de Algemene Ledenvergadering op 28 januari is dit besluit met applaus bekrachtigd.

PROFIELWERKSTUKWEDSTRIJD

Lever de beste profielwerkstukken, samen met een ingevuld deelnameformulier, in via werkstuk@nvlm.nl. Op www.nvlm.nl/wedstrijd vindt u meer informatie over de wedstrijd. Vraag een gratis poster aan via ingridfaas@nvlm.nl of download de poster via de website van de NVLM.

BESTUUR NVLM

Tijdens de ALV hebben we afscheid genomen van Arthur Pormes. Arthur heeft zich meer dan vijftien jaar voor de vereniging ingezet. Onder zijn leiding is de NVLM geprofessionaliseerd en bij vele wetenschappers en politici een bekende afkorting geworden. Van Coen Gelinck hadden we in september al afscheid genomen. We zullen Arthur en Coen in het bestuur missen. Gelukkig is er ook positief nieuws. We mogen Niels Dekker als nieuw bestuurslid verwelkomen en Hans Teunissen is als voorzitter herkozen. Verder gaan Aukje Schrijver, Riemer Bouwmeester en Ingrid Faas nog een termijn door. Jefta Bego, Tom Stroobach, Eva Schagen, Hetty Schepers en Melissa van Melle zijn vorig jaar gekozen.

Ingrid Faas | www.nvlm.nl

EUROPA2032

2016 is een jaar dat de geschiedenisboeken ingaat. Net zoals elk jaar eigenlijk. Maar dit jaar gaat sowieso de boeken in als het jaar waarin de toekomst van het onderwijs centraal stond. Eind januari presenteerde het Platform Onderwijs2032 haar eindadvies aan staatssecretaris Sander Dekker. De eerste reacties op het rapport waren positief, zowel in het onderwijsveld als in politiek Den Haag. Het enthousiasme richtte zich op het proces en de inhoud. Veel mensen is de mogelijkheid geboden mee te denken en zo is er een breed gedragen visie op het onderwijs van de toekomst geformuleerd. De centrale vraag luidt: wat moet het onderwijs de kinderen die nu in groep 1 zitten bieden om klaar te zijn voor de toekomst?

2016 gaat ook de boeken in als het jaar waarin Nederland voorzitter van de Europese Unie was. Er liggen veel uitdagingen op het voorzittersbordje. Om met de partij van onze minister-president te spreken, deze uitdagingen moeten we 'niet doorschuiven, maar aanpakken'. De rol die we als land kunnen en willen spelen is cruciaal. Het is onze taak om te bemiddelen en compromissen te smeden tussen de 28 EU-landen en tussen de Europese instellingen. We zijn verantwoordelijk voor de agenda van de Raad van Ministers en leiden alle vergaderingen. Volgens de website van de Rijksoverheid is de Nederlandse inzet bij het voorzitterschap 'een EU die groei en banen schept door innovatie', 'een EU die haar burgers centraal stelt' en 'een EU die verbindt'. Een terechte en noodzakelijke ambitie. Ik stel voor dat het kabinet hier als voorzitter dezelfde aanpak kiest als bij het onderwijs in eigen land. Er moet een Platform EU2032 komen. De centrale vraag: wat voor een Europa willen we de kinderen die nu in groep 1 zitten bieden? Het traject dat we volgen is hetzelfde. Van dialoofase in de 28 lidstaten tot eindadvies aan de Europese Commissie. Zo snel mogelijk. In de Europese dossiers kunnen we niet wachten tot 2032, maar moeten we in 2016 de eerste stappen zetten. Niet doorschuiven, maar aanpakken.

Hans Teunissen

Zes & Zo fotografie

... AAN HET WOORD

EMILE VAN DOORN STELT ZICH VOOR...

'We could be Heroes, just for one day'

Mijn stuk gaat over het zijn van een held, een onderwijsheld, maar wat maakt een held nu eigenlijk een held? Ik heb enig onderzoek gedaan door allerlei op waarheid gebaseerde films te kijken en daarna over de hoofdpersonen te lezen: van Will Smith tot Kevin Costner, van *The Man Who Saved the world* tot *The imitation game* en *We Bought a Zoo*. De acteurs spelen in de verschillende films allemaal graag verhalen over helden. De verhalen vertellen veel, soms zitten er diepere lagen in en vaak komen de verhalen het verleden.

Nog een belangrijkere inspiratiebron om iets over helden te schrijven was het overlijden van David Bowie. Op 69-jarige leeftijd liet hij net op zijn verjaardag zijn laatste album na. Ik kende zijn naam en wist dat hij samen met Queen een heel goed liedje heeft gemaakt, maar ik wist erg weinig van hem. Zijn overlijden heeft me toch aangezet om te onderzoeken wat hij nu precies heeft gedaan. Zijn grootste daden liggen toch in het verleden. Hij heeft veel mensen geïnspireerd en aangezet tot acceptatie van elkaar. Tijdens een optreden bij *Top of the Pops* in een glitterpak een arm om een andere man heen slaan was in 1972 nog niet helemaal geaccepteerd. Men sprak schande, maar inmiddels kan het gelukkig wel.

Ik kwam na dit korte onderzoek tot de conclusie dat een held in elk geval één ding doet: ingaan tegen de gevestigde orde op het moment dat het moet. Helden hebben ook verstand van zaken, tonen passie en hebben vaak een overvloed aan charisma, doorzettingsvermogen en creativiteit. Het is zelden een medewerker van een administratiekantoor met overgewicht die toevallig een heldendaad verricht op weg naar de McDonalds om een hamburger te scoren.

ONDERWIJSHELD

Na mijn onderzoek van films heb ik veel met mensen gesproken en over de helden van nu nagedacht. Wat zijn de helden van nu waar je echt door wordt geraakt, of kijken we echt veel naar het verleden? Ik kwam zelf tot de conclusie dat ik niet echt iemand kan bedenken die al twintig jaar lang mensen inspireert en ik kan me niet voorstellen dat we over veertig jaar een wereldwijde tentoonstelling zullen houden over Lady Gaga en alles wat ze voor de wereld heeft betekend. De meeste echte helden lijken langzaam één-voor-één te verdwijnen. Het is gemakkelijk om hier cynisch over te worden en het is een kunst om met vrolijkheid, blijheid en openheid naar de helden van nu te kijken. Ik denk dat een onderwijsheld dat in elk geval doet en dat ook naar zijn leerlingen zou moeten vertalen. De strekking van mijn visie is waarschijnlijk inmiddels duidelijk aan het worden. In mijn visie en tijdens mijn werk probeer ik soms een held te zijn en probeer ik mijn leerlingen als helden te beschouwen, door ervan te genieten wanneer ze met goede argumenten tegen me ingaan. Ze mogen boos of verdrietig zijn zonder dat dat direct enorme gevolgen voor hun resultaten of toekomst binnen de opleiding heeft. Kortom, wees een held, voor één dag, maar bij voorkeur zelfs elke dag, maar waarschijnlijk bent u dat samen met uw leerlingen allang.

Emile van Doorn is docent Burgerschap en studieloopbaanbegeleider aan het Noorderpoort Appingedam.

Daan van der Hoek

MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

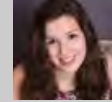
Ivo Pertijs
hoofd-
redacteur

Bas
Banning

Wolter
Blankert

Vera
Boonman

Douwe van
Domselaar

Janet
Duursma

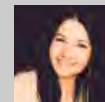
Coen
Gelinck

Daan van
der Hoek

Lieke
Meijs

Dilek
Semur

Anique
ter Welle

EINDREDACTIE Maarten Cras

ART DIRECTION Jenny Kan | jenniness.com

OPMAAK Lidewij Spitshuis | lidewij.net

OMSLAGFOTO Ivo Pertijs

DRUK EDG Media

UITGEVER ProDemos

REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl
www.maatschappijenpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl

NIEUWE ABONNEMENTEN

Nieuwe abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Meld u aan via www.maatschappijenpolitiek.nl/abonnementen. Abonnees kunnen adreswijzigingen doorgeven door een e-mail te sturen aan m&p@edg.nl.

AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl.
Of op aanvraag bij de uitgever,
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl

KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

TWEEDE KAMER IN DE KLAS

GRATIS WORKSHOP DEBATTEREN

In de setting van het Binnenhof maakt u kennis met enkele debatvormen en krijgt u uitleg over debatvaardigheden. Ook gaat u zelf debatteren in de vorm die de Tweede Kamer gebruikt. Iedere deelnemer krijgt het lesmateriaal 'Tweede Kamer in de klas' mee naar huis.

**SPECIAAL VOOR
(TOEKOMSTIGE)
DOCENTEN
MAATSCHAPPIJLEER,
NEDERLANDS EN
GESCHIEDENIS.**

Door te debatteren leren leerlingen hoe de parlementaire democratie werkt. Ook stimuleert het leerlingen om na te denken over belangrijke thema's, daar een mening over te vormen en die duidelijk kenbaar te maken.

De workshop wordt dit jaar 9 keer georganiseerd. Vol = vol, dus meld u snel aan!
www.prodemos.nl/tweedekamerindeklas

